

Rozdílný vývoj obyvatelstva v sídlech české a rakouské části přeshraničního regionu „Novohradské hory – Freiwald“ mezi lety 1869–2001

Jan Kubeš
kubes@pf.jcu.cz

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, katedra geografie, Jeronýmova 10, 371 15, České Budějovice

Abstract:

J. Kubeš: *Diverse population development in Czech and Austrian settlements in cross border-region „Novohradské hory Mountains – Freiwald Mountains“ between 1869 and 2001.* – Klaudyán, 4, No. 1, pp. 32–55. The article describes and explains both the differences and similarities in population and settlement development in Czech and Austrian parts of cross-border region "Novohradské hory Mountains – Freiwald Mountains" in between 1869 and 2001. This prevalently hilly cross-border region occupies approx. 1 525 sq. km. It spreads over the southern part of south Bohemia and the northern parts of Upper and Lower Austria. We gathered, organized and evaluated a great number of data about population development of all affected settlements (we defined 465 settlements in total) in 13 modern censuses. The most of our attention drew dramatic changes in population, as well as population structure, number of settlements and their percentage according to population – size types of settlements. We analyse population changes in the settlements with different level of civic services, different distance from cities, different transport infrastructure conditions, whether originally settled by Czechs or Germans etc. We further analyse individual sectors in Czech border zone according to percentage residue of the population in rural settlements and the percentage of extinguished settlements. Last but not least we trace connections between the population and settlement development and the structural development of rural landscape.

Key words:

cross-border region – rural depopulation – rural settlements – transfer of Germans

Autor děkuje dřívějším studentům katedry geografie – Renatě Šulové, Tomáši Broukalovi, Aleně Holubové a Zuzaně Binkové za pomoc při zpracování údajů a kolegyni Mgr. Karolíně Mičkové, zejména za spolupráci při terénním průzkumu regionu a při výzkumu land use. Autor také děkuje pracovníkům statistických úřadů a knihoven v Českých Budějovicích, v Linci a ve Vídni za pomoc při shromažďování dat a pracovníkům obecních úřadů v regionu za poskytnutí aktuálních dat a dalších informací. Výzkum byl finančně podpořen grantem MŠMT – CEZ – J06/98/124100001 a také granty MŠMT ČR – FRVŠ 1678/2005 a rakouským ASO 9-2006.

1. Úvod

1.1. Hypotézy a cíle výzkumu

Přejíždíme-li státní hranici z Rakouska do Česka v oblasti pohoří Freiwald – Novohradské hory, či z Bavorska do Česka v oblastech dalších hraničních pohoří, může i laik vnímat zásadní odlišnosti v charakteru současného venkovského osídlení (v hustotě sídel, v populační velikosti sídel, v péči o sídla a usedlosti) a v charakteru krajiny v okolí sídel (ve velikosti polí, v existenci zemědělských lad, v míře zarůstání otevřené krajiny dřevinným náletem) na obou stranách státní hranice. Pamětníci a poučení vědí, že před druhou světovou válkou byly osídlení a krajina na obou stranách zmíněné státní hranice podobné a že současné rozdílnosti jsou především výsledkem odsunu Němců z pohraničí Česka po druhé světové válce a výsledkem odlišného politického, sociálního a ekonomického vývoje v letech 1948 – 1989 v socialistickém Československu na jedné straně a v Rakousku či Bavorsku na straně druhé.

Naše pracoviště se již delší dobu zabývá vývojem osídlení a krajiny v Novohradských horách a v jejich podhůří, i v navazujících oblastech Rakouska – například Kubeš, Mičková (2003), nebo Kubeš, Mičková (2006). Tento článek by měl slovně popsat, kvantifikovat, vysvětlit a zobecnit shody a rozdílnosti ve vývoji obyvatelstva a osídlení české a rakouské části přeshraničního regionu „Novohradské hory– Freiwald“ mezi lety 1869 – 2001. Konkrétně půjde o následující hypotézy a cíle výzkumu:

- 1) Předpokládáme větší depopulaci v populačně menších venkovských sídlech, zvláště v letech 1945 – 1950 a v 50. a 60. letech 20. století. V české části regionu předpokládáme tuto depopulaci mnohem výraznější, než v části rakouské. Prvním cílem výzkumu bude proto analýza změn počtu obyvatel v sídlech rozdílně populačně velkých mezi lety 1869 – 2001.
- 2) Především po druhé světové válce předpokládáme populační stagnaci a populační růst ve venkovských sídlech dobře vybavených službami – ve venkovských obslužných střediscích. Druhým cílem výzkumu bude analýza absolutních a relativních změn počtu obyvatel v sídlech rozdílně vybavených službami mezi lety 1930(1934) – 2001.
- 3) Obyvatelé ve venkovských sídlech ležících daleko od měst nemají dobrou dosažitelnost městských služeb a městských pracovních příležitostí. Předpokládáme, že zejména po druhé světové válce bude tato skutečnost příčinou většího odchodu obyvatel z těchto sídel. Předpokládáme, že ve venkovských sídlech ležících blízko měst může počet obyvatel dokonce narůstat, také v souvislosti se suburbanizací. Třetím cílem výzkumu bude analýza absolutních a relativních změn počtu obyvatel ve venkovských sídlech rozdílně vzdálených od měst mezi lety 1930(1934) – 2001.
- 4) Venkovská sídla ležící na významných silničních a železničních komunikacích a na křížení těchto komunikací jsou lépe vybavena spoji hromadné dopravy a lze z nich těmito spoji či automobilem snadněji dojíždět za službami a prací do měst. Tato sídla jsou také přitažlivější pro různé nezemědělské podniky, což zvyšuje nabídku pracovních příležitostí v těchto sídlech. Předpokládáme, že depopulace bude v takovýchto sídlech menší. Naše předchozí výzkumy v jiných regionech Česka ovšem tuto skutečnost příliš nepotvrdily (Kubeš 2000). Čtvrtým cílem výzkumu bude analýza absolutních a relativních změn počtu obyvatel ve venkovských sídlech rozdílně komunikačně vybavených mezi lety 1930(1934) – 2001.
- 5) V sídlech české části řešeného regionu, kde před druhou světovou válkou převažovali obyvatelé německé národnosti (Němci), předpokládáme větší depopulaci, protože toto původní obyvatelstvo bylo v letech 1945 – 1949 odsunuto a noví čeští (a slovenští) osídlenci nebyli tak početní a někteří po určité době opět odcházeli. Pátým cílem výzkumu bude analýza změn počtu obyvatel ve venkovských sídlech české části regionu s rozdílným zastoupením Čechů a Němců v roce 1930, analyzováno bude období let 1930(1934) – 2001.
- 6) Nadmořská výška sídla vyjadřuje příznivost/nepříznivost klimatu v sídle a v okolí sídla pro bydlení a zemědělství. Předpokládáme, že venkovská sídla nacházející se ve vyšší nadmořské výšce, především nad 700 m a více, budou depopulací zasažena ve větší míře, než venkovská sídla ležící v nižší nadmořské výšce. Šestým cílem výzkumu bude analýza absolutních a relativních změn

počtu obyvatel ve venkovských sídlech s rozdílnou nadmořskou výškou mezi lety 1930(1934) – 2001.

Při všech těchto analýzách budou porovnávána sídla ležící v české a v rakouské části regionu. Je zřejmé, že výše uvedené faktory ovlivňující populační vývoj v sídlech se vzájemně kombinují a že kombinace nepříznivého působení faktorů vedla k ještě větší depopulaci. Malé venkovské sídlo ležící ve vysoké nadmořské výšce, v české části regionu, v blízkosti hranice s Rakouskem, daleko od měst, na konci místních komunikací, vybavené službami, s největší pravděpodobností zaniklo, nebo téměř zaniklo. V kapitole 2.3. jsou k popsáním cílům vytvořeny typologie sídel. V kapitolách 3.1. až 3.6. jsou uskutečněny analýzy k popsáním cílům.

Před analýzami jsme potřebovali geograficky správně a srovnatelně vymezit všechna sídla regionu (kapitola 2.1.). Pokusili jsme se rovněž o hrubší charakterizování vývoje venkovského obyvatelstva a osídlení v dalších úsecích pohraničí Česka (kapitola 4.1.). Hledali jsme také vazbu mezi depopulací až zánikem sídel na jedné straně a vývojem krajiny v okolí těchto sídel na straně druhé (kapitola 4.2.). Pokoušíme se rovněž o prognózu dalšího vývoje obyvatelstva, osídlení a krajiny v řešeném regionu (kapitola 4.3.).

1.2. Současný stav poznání problematiky

Literaturu tematicky blízkou našemu článku lze rozdělit do několika skupin. Existují např. geografické analýzy změn počtu obyvatel podle obcí na rozsáhlých územích (uvnitř států, spolkových zemí, krajů), které umožňují sledovat populační vývoj v pohraničí a porovnávat jej s vývojem v ve vnitrozemí. Takovéto analýzy vypracoval např. Korčák (1929) – populační vývoj v obcích jižních Čech mezi lety 1869 – 1921, Pohl (1932) – populační vývoj v obcích Čech mezi lety 1850 – 1930, Häufler (1966) – populační vývoj v obcích Československa mezi lety 1921 – 1961. Pro rakouské území se nám podařilo objevit pouze práci Fassmann (1996) – vývoj hustoty zalidnění v obcích Rakouska mezi lety 1961 – 1991 a práci o dlouhodobém (1300 – 1981) populačním vývoji sídel s více než 2 000 obyvateli v Rakousku – Klein (1990). Také některé národní (státní), eventuelně i zemské atlasy a některé přehledy statistických úřadů podávají data k těmto populačním analýzám.

Další skupinou prací jsou práce věnované vývoji počtu obyvatel podle okresů, obcí či sídel v celém pohraničí Česka, případně Rakouska. Čeští a další historici se zvláště v posledním desetiletí věnují nuceným výměnám obyvatel v pohraničí Česka mezi lety 1938 – 1945 – 1946 – 1949. V těchto pracech historiků však často schází geografický (územně spojitý a územně a sídelně diferencovaný) přístup, analyzované období bývá příliš krátké a specifické. Rozsáhlá studie severočeských a západočeských geografů o českém pohraničí – Jeřábek, Dokoupil, Havlíček a kol. (2004) – je zaměřena spíše na současné problémy pohraničí Česka. Chromý (2000) analyzuje poválečný vývoj obyvatelstva v pohraničí Česka na úrovni okresů. Kučera (2007) kvantifikuje zanikání sídel v pohraničí Česka po roce 1945, především v souvislosti s odsunem Němců, s nedostatečným znovuosídlením a s následující depopulací.

Nedostatečné znovuosídlení a působení další depopulace v jednotlivých úsecích pohraničí je tématem další skupiny prací. Čeští geografové tuto problematiku zpracovávali například na Šumavě – Häufler (1949), v částech západočeského pohraničí – Matoušek (1958), Mištera (1961), nebo v pohraničí severních Čech – Häufler (1963), nověji pak Anděl (2000), Anděl, Suchevič (2002), nebo Poštolka (2004).

Vývojem obyvatelstva v oblasti jihočesko-rakouského pohraničí se geografové zatím příliš nezabývali. Výjimkou je Havlíček (2000), který sledoval změny počtu obyvatel v obcích okresu Český Krumlov (zahrnuje také Kapličko, které je součástí řešeného regionu) na české straně a okresů Röhrbach, Urfahr-Umgebung a Freistadt na rakouské straně, vše mezi lety 1950 – 1997. Binder (1965) hodnotila sídelní strukturu a vývoj počtu domů v pohraničním pásu rakouského Mühlviertelu. Vytvořila různé typologie 265 zde ležících sídel, nezabývala se však jejich populačním vývojem. V časopise „Das Waldviertel“ vyšly příspěvky o pokračující depopulaci venkova Waldviertelu, jehož severozápadní okraj je součástí řešeného regionu. K. Klein(1992) píše o vývoji obyvatelstva a domů ve zdejších obcích mezi lety 1590 – 1796 – 1890 – 1981 – 1991. Hitz (1994) vytváří kvalitní

typologii obcí v okrese Gmünd podle vývoje jejich obyvatelstva mezi lety 1869 – 1991. Souvislosti vývoje osídlení a krajiny v Novohradských horách jsme hledali příspěvkem Kubeš, Mičková (2003) a Mičková, Kubeš(2006). Další takovéto „sídelně-krajinné“ práce, mapující ovšem pohraničí Šumavy, vypracovali krajinní ekologové, například Kučera, Guth (1996) nebo Zemek, Heřman, Bufková (2001).

Početnější jsou práce historiků o vývoji obyvatelstva a osídlení v oblasti jihočesko-rakouského pohraničí. Popisují většinou období let 1938 – 1945 – 1959, nebo popisují národnostní soupeření mezi Čechy a Němci na přelomu 19. a 20. století. Otázce odsunu Němců a osídlování pohraničí jižních Čech Čechy a Slováci se věnovali např. Pešek (1986a, 1986b, 1986c), Krýdl (1985), nově pak například Petráš (2006). Podnětné pro nás byly etnografické a historické studie o nových osídlencích v jihočeském pohraničí – Haišman, Heroldová, Dvořák (1998), nebo Mörzl (2006).

Výše uvedená literatura většinou neřešila vývoj obyvatelstva a osídlení pohraničí na úrovni sídel (až na této úrovni je možné sledovat odlišný populační vývoj v osadách, ve vesnicích, v suburbii, ve venkovských střediskových sídlech, ve městech), většinou nesledovala dlouhodobý vývoj a neřešila tento vývoj současně na obou stranách státní hranice (zde je výjimkou práce Havlíček (2000) a také Havlíček (1999)).

1.3. Geografická poloha a charakteristika řešeného regionu

Řešený přeshraniční česko – rakouský region „Novohradské hory – Freiwald“ leží v jádru střední Evropy, na pomezí Jihočeského kraje na české straně a Horních a Dolních Rakous na straně rakouské (na severním rozhraní Mühlviertelu a Waldviertelu), v oblasti pohoří zvaného na české straně Novohradské hory, na rakouské straně pak většinou Freiwald. Region jsme vymezili jako dva zhruba 15 km široké pásy podél obou stranách státní hranice mezi Českem a Rakouskem, v úseku mezi silničními hraničními přechody Dolní Dvořiště – Wulovitz a Nové Hrady – Pyhrabrück. Tyto pohraniční pásy zasahují až za města Kaplice, Trhové Sviny, Weitra a Freistadt.

Region má rozlohu přibližně 1 525 km² (česká část asi 670 km², rakouská asi 855 km²) a bydlí v něm (r. 2001) celkem asi 62 180 obyvatel (v české části asi 24 676 obyvatel, v rakouské části asi 37 504 obyvatel). Region, kterým procházelo v letech 1948 – 1989 rozhraní mezi Východem a Západem, má periferní polohu jak uvnitř Česka, tak i uvnitř Rakouska, polohově, resp. dopravně exponovanější je pouze pruh podél západního okraje regionu (sníženina Kaplická brázda) kterým vede významná tranzitní železnice a silnice evropského významu. Hřbety Novohradských hor – Freiwald jsou významnou hydrogeografickou linií – prochází po nich hlavní evropské rozvodí mezi Severním mořem (Labe s přítoky) a mořem Černým (Dunaj s přítoky).

Především granodioritem, žulou a svorem tvořená pohoří regionu jsou součástí rozsáhlého geologického útvaru Český masiv (Böhmische Massiv), jeho jihozápadní části. V regionu leží následující geomorfologické celky – pahorkatina Novohradského podhůří na severu a severozápadě, ve střední části regionu leží hornatina Novohradské hory (s vrcholem Kamenec – 1 072 m n.m.), která se v Rakousku většinou nazývá Freiwald (deset vrcholů přes 1 000 m n.m., nejvyšší je Viehberg 1 112 m n.m., také náhorní plošiny v nadmořské výšce 800 – 900 m.), na jihovýchodě regionu začíná hornatina Weinsberger Wald (směřující pak mimo region k Dunaji). Na severovýchodě se region dotýká zarovnanějších povrchů Třeboňské pánve. Řeka Malše – Malsch, s přítoky Černá a Stropnice, odvodňuje severní část regionu. Byla využívána k plavení dřeva. Řeka Lužnice – Lainsitz odvodňuje východní část regionu, kam okrajově zasahuje i řeka Zwettl a Grosse Kamp. Prudký spád a hluboká údolí mají potoky a říčky směřující z regionu k jihu, k nízko položenému Dunaji (přítoky řek Aist a Naarn). Středoevropské klima regionu je lokálně určováno nadmořskou výškou. V 1 000 m n.m. dosahuje roční průměrná teplota 4,5°C a průměrný roční úhrn srážek je zde 1 000 mm, v nadmořské výšce 700 – 800 m jsou tyto hodnoty asi 6,0°C a 850 mm, ve městech položených mnohem níže (okolo 550 m n.m.) dosahují tyto hodnoty asi 7,0°C a 700 mm. Zalesněnost (většinou kulturní smrkové lesy) je rovněž odvislá od nadmořské výšky. Dosahuje přes 80 % v nadmořské výšce 800 m a vyšší, okolo 60 – 70 % v nadmořské výšce 700 – 800 m (v české části regionu o něco více) a okolo 40 – 50 % v nižších polohách regionu. V české části regionu se na zemědělských pozemcích

ponechaných po roce 1945 ladem postupně vyvinula cenná křovinná a lesní společenstva, dnes mnohde chráněná prostřednictvím přírodních rezervací.

Obtížně přístupný zalesněný pohraniční hvozd „Novohradské hory – Freiwald“ nebyl dlouho osídlen. Pahorkatinné a pánevní oblasti na severu a východě regionu obsadili v 7. – 10. století Slované (Doudlebové v okolí Kaplice a Trhových Svinů a Vitorazané v okolí Weitry). Germánské obyvatelstvo postupovalo do regionu z hornorakouského Podunají a postupně obsazovalo stále vyšší polohy, od 11. století i v české části regionu. Zvláště po roce 1620 bylo množství národnostně českých a česko – německých sídel Novohradského podhůří poněmčeno. Sídla nejvýše položená, položená nad obvyklou hranicí orného zemědělství v nadmořské výšce nad 800 m, vznikla většinou až v 17. – 18. století, v souvislosti s tehdejší sklářskou výrobou a se vznikem šlechtického lesního hospodaření. Středověká města regionu – Kaplice, Trhové Svině, Nové Hrady, Freistadt a Weitra – se zformovala jako hradbami opevněná trhová města již v druhé polovině 13. století. Sídlní a populační vývoj regionu po roce 1869 bude popsán v analytických subkapitolách kapitoly 3., odkazujeme rovněž na historické práce Koblasa (2006) a Nikrmajer (2006).

Průmyslová výroba, zejména strojírenská, potravinářská a stavebních hmot, se dnes odehrává pouze ve zmíněných městech. Agrární charakter řešeného regionu je patrný zejména v rakouské části regionu – smíšené zemědělství se zde zaměřuje na pěstování obilnin, brambor, píce, na chov skotu a na produkci mléka. Venkovské nezemědělské obyvatelstvo dojíždí za prací do zmíněných měst a do dalších měst ležících mimo region (do Velešína, Českých Budějovic, Gmündu, Linze) a jen v malé míře pracuje v místních službách a v několika menších rakouských střediscích cestovního ruchu (Sandl, Karlstift, Moorbad – Harbach a Bad Grosspertholz). Kromě dříve zmíněných, další významnější komunikace regionem neprocházejí.

2. Data a metodika

2.1. Geografické vymezení sídel

Statistický lexikon obcí ze sčítání obyvatel v roce 1930 pro českou část regionu a statistické lexikony obcí ze sčítání obyvatel v roce 1934 pro rakouskou část regionu nabízejí územně velmi podrobné statistiky o počtu obyvatel v administrativně vymezených obcích, jejich sídlech (právně „částech obcí“) a jejich částech, dokonce i v samotách. Tyto statistiky zobrazující stav před zásadní proměnou osídlení v české části regionu jsme využili pro geografické vymezení sídel v řešeném regionu.

Snažili jsme se odstranit nelogičnosti administrativního vymezení sídel (zvláště v české části regionu) a sídla v české a rakouské části regionu jsme vymezovali jednotným přístupem. Slučovali jsme například dvě administrativně vymezená sídla do jednoho (geografického) sídla, pokud na sebe stavebně navazovala. Administrativně samostatná předměstí jsme přiřazovali k městům a velkým venkovským sídlům, pokud s nimi byla stavebně propojena. Územně oddělená suburbia jsme naopak od administrativně vymezených měst oddělovali a vymezovali jsme je jako samostatná (geografická) sídla. Administrativně vymezená sídla skládající se z dvou a více územně oddělených enkláv, pokud byly tyto enklávy dostatečně populačně velké, jsme rozčleňovali do dvou a více (geografických) sídel. V rozptýleném osídlení jsme (geografická) sídla vymezovali jako územní množiny domů v určité krajinné struktuře – v údolí, v kotlině, na táhlém svahu, apod. Dbali jsme na to, aby (geografické) sídlo mělo v roce 1930, resp. 1934, alespoň 30 obyvatel bydlících alespoň ve 4 domech (s jednotlivými výjimkami, zvláště u sídel populačně se rozvíjejících později). Vymezili jsme také (geografická) sídla, která po druhé světové válce v české části regionu zanikla nebo téměř zanikla.

Pro tyto práce jsme využívali výše uvedené lexikony, lexikony z dalších sčítání obyvatel, současné mapy 1:25000 (v české části i meziválečných map 1:25000 a 1:75000) a vše jsme prověřovali v terénu. Tímto postupem jsme v české části regionu vymezili 179 (geografických) sídel, z toho 43 sídel dnes (r.2001) populačně zaniklých, v rakouské části 286 (geografických) sídel, z toho 2 dnes populačně zaniklá sídla – viz Mapa 1.

2.2. Sběr a úprava dat o počtu obyvatel ve vymezených sídlech a ve sledovaných letech

Ke geograficky vymezeným (geografickým) sídlům dále jen sídla regionu bylo třeba přiřadit údaje o počtu jejich obyvatel v letech moderních sčítání obyvatel, tedy v letech 1869, 1880, 1890, 1900, 1910, 1921(č) a 1923(r), 1930(č) a 1934(r), 1950(č) a 1951(r), 1961, 1970(č) a 1971(r), 1980(č) a 1981(r), 1991, 2001 – č = česká část regionu, r = rakouská část regionu. Statistické lexikony obcí ze sčítání obyvatel z období Rakouska – Uherska byly územně dostatečně podrobné, jen pro málo sídel jsme nezískali přímé údaje o počtu obyvatel. Velkou územní podrobnost a kvalitu měly lexikony ze sčítání obyvatel v roce 1880 a 1890. Bez problémů jsme získali potřebné počty obyvatel pro sídla za roky 1921(č), resp. 1923(r) a zvláště za roky 1930(č), resp. 1934(r) – viz příslušné kvalitní a územně podrobné lexikony obcí. Problémy ovšem nastaly se sháněním poválečných počtů obyvatel v sídlech české části regionu. Mnohá sídla ležící v blízkosti hranice po vysídlení Němců rychle zanikala a zbytky zde žijících obyvatel byly v roce 1950, 1961 a později vykazovány u jiných administrativních sídel v okolí. Z poválečných lexikonů také nebylo možné zjistit, kdy sídlo populačně zaniklo. Naštěstí při sčítání obyvatel v roce 1970 a při pozdějších sčítáních byla územní podrobnost zjišťovaných údajů zvyšována. Scházející údaje z roku 1950 a 1961 jsme proto mohli dopočítat. Při těchto výpočtech jsme využívali následujících zásad a postupů:

– vytváření – dopočítávání scházejících údajů mezi existujícími údaji v řádku matice u jednoho sídla jsme prováděli lineárně i nelineárně (trendově);

– pokud existovaly údaje o počtu domů a scházely údaje o počtu obyvatel, potom jsme scházející údaje o počtu obyvatel dopočítávali podle počtu domů a zdejších poměrů počtu obyvatel připadajících na jeden dům;

– pokud dva výše uvedené postupy nebylo možné provést, museli jsme pro sídla v rakouské části regionu hledat v rakouských knihovnách zachovalé sčítací listky z jednotlivých sčítání obyvatel a v české části regionu jsme museli využívat přímého a telefonického dotazování na obecních úřadech, v místních obchodech a hospodách, u obyvatel bydlících na samotách a u pamětníků;

– pomůckou nám také byly historické letecké snímky a mapy zobrazující domy sídel;

– zachovávali jsme vždy celkový počet obyvatel sečtených v české a rakouské části regionu. Po vytvoření scházejícího údaje o počtu obyvatel v (geografickém) sídle, které nebylo při sčítání samostatně vykazováno, jsme museli tento počet obyvatel odebrat od příslušných okolních (administrativních) sídel při sčítání vykazovaných.

Výsledkem asi dvouletého snažení, které jsme mohli začít až v roce 2005 po publikování údajů ze sčítání obyvatel 2001, bylo vytvoření matice údajů o počtech obyvatel ve všech sledovaných sídlech regionu (465 sídel) a ve všech letech sčítání obyvatel (13 sčítání obyvatel). Tato matice údajů pak posloužila pro tvorbu tabulek, map a pro další analýzy.

2.3. Použité typologie sídel

Hypotézy a cíle uvedené v úvodu článku (cíle 1. – 6.) a možnosti, které nám poskytují použitá data, jsme promítli do typologií sídel (Typologie 1. – 6.), se kterými pracujeme v analytických kapitolách (subkapitoly 3.1. – 3.6). Jednotlivé typologie sídel jsou popsány v příslušných tabulkách (Tabulky 1. – 6.).

První typologie sídel popsaná v Tabulce 1.a. vymezuje intervaly populační velikosti sídel. Sídla s 0 obyvateli mohou být sídla fyzicky zaniklá, nebo fyzicky existující, ovšem složená z individuálních rekreačních chalup a chat do kterých příležitostně dojíždějí rekreanti. Stanovení jednotlivých typů Typologie 1. bylo převzato z dřívějších výzkumů vývoje obyvatelstva ve venkovských sídlech – Kubeš (2000). Venkovská obslužná střediska mívají 500 – 999 obyvatel,

městyse a populační stagnací až depopulací zasažená městečka 1000 – 2499 obyvatel, malá města pak 2500 – 4999 obyvatel.

Mezi lety 2004 – 2006 jsme navštívili všechna sídla regionu a zaznamenali jsme u nich, kromě dalších charakteristik, výskyt druhů zařízení služeb pro obyvatele. Pro Typologii 2. (Tabulka 2.) je klíčové definování typu „venkovská obslužná střediska“. Tato sídla musí mít plně organizovanou základní školu, širokosortimentní prodejnu potravin a dále alespoň tři z následujících čtyřech druhů služeb pro obyvatele – obchod s průmyslovým zbožím, pošta, peněžní ústav, stálá ordinace všeobecného lékaře. Službami pro obyvatele byla řádově lépe vybavena všechna města řešeného regionu, ve kterých byly navíc například prodejny textilu, obuvi, drogistického zboží, domácích elektrospotřebičů, knih atp.

Třetí typologie sídel uvedená v Tabulce 3. vyhodnocuje vzdálenost venkovských sídel od nejbližších měst – měst Kaplice, Trhové Sviny, Nové Hrady, Freistadt, Weitra, výjimečně také Zwettl nebo Gmünd. Jde o přímou vzdálenost v kilometrech mezi středem venkovského sídla a středem nejbližšího města. U kompaktních sídel vymezujeme střed sídla jako střed návsi, náměstí, eventuelně jako křížení hlavních ulic v jádru sídla, v jednotlivých případech pak také jako geometrický střed zastavěného půdorysu sídla, u sídel s rozptýlenými usedlostmi střed sídla lokalizujeme k usedlosti ležící co nejbližše geometrického středu obrazce, jehož strany spojují okrajové usedlosti sídla. Venkovská sídla vzdálená od měst více než 25 km se v regionu nenacházela, ale v navazujícím rakouském pohoří Weinsberger Wald jsou běžná. Státní hranice byla v ohledu této typologie bariérou.

Nakonec jsme ustoupili od vyhodnocování vybavenosti sídel osobní hromadou dopravou. Vyhodnocovali jsme ale komunikační vybavenost sídel – Typologie 4., Tabulka 4. Sídlo ležící na křížení významných silnic a sídlo ležící na konci nevýznamné místní komunikace – to jsou dva krajní typy v této typologii. Souběžné vyhodnocování vybavenosti sídel silnicí a železnicí je sice poněkud násilné, ale železnice je v regionu zastoupena málo. Česká a rakouská část regionu nejsou vzájemně souměřitelné z hlediska hustoty silnic III. třídy a z hlediska kvality silnic jednotlivých tříd a místních komunikací. V rakouské části proto povyšujeme významné místní komunikace (v mapách jsou zakresleny dvojitou čarou) na úroveň českých silnic III. třídy. K sídlům byly započítány komunikace procházející sídlem, dotýkající se sídla a ležící do 1 km od okraje sídla. V typu „a“ Typologie 4. (Tabulka 4.) jsou zařazena sídla s křížením dvou a více silnic I. třídy, nebo I. a II. třídy. V typu „b“ jsou sídla, kterým prochází komunikace I. třídy, nebo ve kterých se kříží komunikace II. třídy, nebo kterými prochází významná železnice. Sídlů typu „c“ prochází silnice II. třídy nebo méně významná železnice. V sídlech typu „d“ se kříží komunikace III. třídy. Do typu „e“ jsme zařadili sídla, kterými prochází silnice III. třídy. Do typu „f“ spadají sídla, ve kterých končí silnice III. třídy. V typu „f“ jsou sídla, kterými prochází, nebo ve kterých končí nevýznamná místní komunikace.

Typologie 5. popsaná v Tabulce 5. souvisí s pátým cílem výzkumu. Je zaměřena na českou část regionu. Zde ležící sídla obývaná před 2. světovou válkou obyvatelstvem československé národnosti (Čechy), nebyla vysídlena a problematicky znovuosídlována, na rozdíl od zdejších sídel obývaných obyvatelstvem německé národnosti (Němci). Použili jsme údaje ze Sčítání 1930 a odstupňovali jsme míru převahy Čechů, resp. Němců v sídle. V několika sídlech u rakouské hranice se ještě navíc vyskytovali ve větší míře „cizozemci“, především Rakušané, zastoupení do 15 %. Z metodických důvodů nebylo možné tyto „cizozemce“ přičíst k Němcům a proto se některá tato sídla dostala do typu „70,0% – 89,9% Němců“ – Tabulka 5.

Typologie 6. a Tabulka 6. souvisí s posledním cílem výzkumu. Průměrnou nadmořskou výškou sídla rozumíme nadmořskou výšku středu sídla (střed sídla viz Typologie 3.). Sídla ležící ve vrcholové poloze, na delším a prudším svahu, či na stranách a dně hlubokého údolí mají ovšem zástavbu v rozdílných nadmořských výškách.

Města většinou populačně výrazně narůstala, zvláště po druhé světové válce. To by se výrazně promítlo do analýz v Tabulkách 3. – 6. Proto jsme města z některých statistických analýz vyloučili. Soustředili jsme se také více na porovnávání stavu obyvatelstva meziválečného (1930 resp. 1934) a současného (2001), neboť proměny osídlení a obyvatelstva nebyly předtím tak velké.

3. Vývoj obyvatelstva a osídlení mezi lety 1869 – 2001

3.1. Vývoj obyvatelstva v sídlech s rozdílnou populační velikostí mezi lety 1869 – 2001

3.1.1. Vývoj mezi lety 1869 – 1930(1934)

V této subkapitole a v subkapitolách 3.2.2. a 3.2.3. budeme postupovat následujícím způsobem. V daném období budeme zvláště v české a zvláště v rakouské části regionu sledovat vývoj podílu obyvatel a vývoj počtu a podílu sídel podle jednotlivých populačně – velikostních typů sídel (Typologie 1.) a to na základě údajů Tabulky 1.a. Dále budeme sledovat vývoj podílů sídel s přírůstkem/úbytkem obyvatel na základě údajů Tabulky 1.b. Budeme se také věnovat populačnímu vývoji jednotlivých měst a také populačnímu zanikání sídel. Poukážeme na příčiny a důsledky vývoje.

V **české části regionu** žilo v roce 1869 i v roce 1930 nejvíce obyvatel ve středně velkých venkovských sídlech s 200 – 499 obyvateli, jejich podíl na populaci se ovšem snížil z 32 % na 28 % – Tabulka 1.a. Velká venkovská sídla s 500 – 999 obyvateli své poměrně vysoké zastoupení na obyvatelstvu snížila z 22 % na 18 %. Mnoho sídel tohoto typu ztratilo svou obslužně střediskovou funkci a to mělo vliv na pokles počtu jejich obyvatel. Častá zde byla i malá venkovská sídla se 100 – 199 obyvateli, jejich podíl na počtu obyvatel se ve sledovaném období zvýšil z 19 % na 22 %. Trend postupného mírného populačního zmenšování venkovských sídel nastoupil v české části regionu především po roce 1910 a zesílil po vzniku Československa. Město Kaplice populačně stagnovalo (1869 – 2 252 obyvatel, 1930 – 2 267 obyvatel), město Trhové Sviny se zmenšilo z 3 000 obyvatel na 2 661 obyvatel, město Nové Hrady populačně pokleslo rovněž, z 2 349 obyvatel na pouhých 1 867 obyvatel. Všem těmto městům se totiž vyhnula pro průmyslový rozvoj té doby důležitá železnice a tato města zůstávala pouze správními a městsko-obslužnými středisky okolního venkovského území. Zdejší sklářství a drobný textilní průmysl v konkurenci neobstály a zanikly. Zemědělství a lesnictví nedokázalo všechny obyvatele uživit a proto z regionu odcházel.

Další pohled na proměnu sídelní struktury podávají údaje o změnách počtu a podílu sídel jednotlivých populačně-velikostních typů – Tabulka 1.a. Počet a podíl tehdy nejběžnějších sídel české části regionu – malých venkovských sídel se 100 – 199 obyvateli – se téměř nezměnil, bylo jich stále přes 30 %. Ubylo středně velkých venkovských sídel s 200 – 499 obyvateli – z 26 % na 21 %. Přibývalo naopak venkovských sídel velmi malých s 50 – 99 obyvateli – z 21 % na 27 %. Docházelo tedy k pozvolnému „propadávání“ některých sídel do populačně menších typů sídel. To postihlo i středně velká venkovská sídla s 200 – 499 obyvateli. Uvedené proměny nastaly především po roce 1910.

V Tabulce 1.b. lze sledovat podíly sídel s přírůstkem/úbytkem obyvatel obdobími mezi sčítáními. V české části regionu byl vývoj poměrně příznivý až do roku 1910. Nepříznivý vývoj v období 1. světové války ještě zesílil za prvorepublikového Československa (1921 – 1930), kdy 83 % zdejších sídel ztratilo obyvatele, přičemž 55 % těchto sídel mělo výrazné populační ztráty. Příčinami byly válečné události, snížení počtu dětí v rodinách a velké vystěhovalectví do hospodářských center Rakouska-Uherska, resp. Rakouska a Československa, ale také Německa a do zámoří. Pravděpodobně také došlo k určitým přesunům obyvatel československo německé národnosti (Německo) přes novou státní hranici do rakouské části regionu v souvislosti se vznikem a existencí Československa státu. Kvantifikace tohoto přesunu dnes není možná.

Rakouská část regionu se v té době vyznačovala větším zastoupením menších sídel než část česká, což bylo dáno především zdejšími náročnějšími přírodními podmínkami pro zemědělství. Nejvíce obyvatel zde žilo ve středně velkých venkovských sídlech s 200 – 499 obyvateli, jejich podíl na obyvatelstvu ovšem mezi lety 1869 – 1934 poklesl z 31 % na 26 %. Velká zastoupení na populaci zde měla po celé období venkovská sídla malá se 100 – 199 obyvateli (okolo 27 %) a velmi malá s 50 – 99 obyvateli (17 – 18 %). Město Freistadt pozvolna populačně rostlo (1869 – 2 930 obyvatel, 1934 – 3 751 obyvatel), neboť leželo nedaleko významné železnice a na důležitém silničním tahu. Naopak město Weitra, významné ve středověku, i v počátcích industrializace (textilní průmysl), populačně sláblo (1869 – 2 449 obyvatel, 1934 – 2 285 obyvatel), neboť do města byla přivedena jen úzkokolejná železnice z nedalekého průmyslově se rozvíjejícího Gmündu (do roku 1920 byly součástí Gmündu České Velenice s rozsáhlými železničními dílnami, které dnes leží v Česku).

Tabulka 1.a: Vývoj počtu sídel, podílu sídel a podílu obyvatel v sídlech, v sídlech rozdílné populačně velkých, ležících v přehrančním česko-rakouském regionu "Novohradské hory – Freiwald" mezi lety 1869 – 2001

Počet obyvatel v sídle (Typologie sídel 1.)	Podíl sídel v procentech (kurzivou), počet sídel (tučně), podíl obyvatel v sídlech (normálně), Č - česká část, R - rakouská část:																			
	1869		1900		1930		1934		1950		1951		1970		1971		1991		2001	
	Č	R	Č	R	Č	R	Č	R	Č	R	Č	R	Č	R	Č	R	Č	R	Č	R
0 obyvatel (populačně zaniklá sídla)	1,12 2	0,00 0	0,56 1	0,00 0	0,00 0	0,00 0	0,00 0	0,00 0	12,29 2	0,00 0	20,67 37	0,00 0	24,03 43	0,35 1	24,03 43	0,00 0	0,00 0	0,00 0	2,40 4	0,70 2
1 – 9 obyvatel (sídla změněná v samoty)	0,00 0	0,70 2	0,00 0	0,70 2	0,00 0	0,00 0	0,02 0	0,00 0	3,35 6	0,00 0	7,26 13	1,05 3	16,20 29	3,85 11	16,20 29	0,06 0,20	0,00 0,20	0,00 0,20	18,99 34	2,45 7
10 – 49 obyvatel (venkovské osady)	10,05 18	28,67 82	10,61 19	26,92 77	10,61 19	27,28 78	6,25 6,27	1,69 1,69	28,49 51	31,47 90	27,93 50	35,31 101	30,73 55	34,99 100	30,73 55	5,98 5,98	8,05 8,05	29,05 52	29,05 52	37,06 106
50 – 99 obyvatel (velmi malá venkovská sídla)	21,23 38	30,07 86	18,99 34	32,17 92	27,37 49	33,21 95	17,85 17,85	9,63 9,63	26,26 47	31,47 90	20,11 36	29,02 83	10,60 19	29,34 84	10,60 19	16,18 16,18	8,05 8,05	8,93 16	8,93 16	30,42 87
100 – 199 obyvatel (malá venkovská sídla)	31,84 57	25,87 74	32,96 59	25,87 74	32,96 59	26,92 77	18,56 18,56	21,92 21,92	18,99 34	24,47 70	11,73 21	22,38 67	7,26 13	22,03 63	7,26 13	22,03 63	7,82 14	7,82 14	19,58 56	19,58 56
200 – 499 obyvatel (středně velká venkovská sídla)	25,70 46	13,29 38	25,14 45	12,59 36	20,67 37	10,49 30	27,30 27,30	29,15 29,15	7,26 3	10,49 30	8,39 15	9,44 27	6,15 11	5,94 17	6,15 11	15,13 15,13	6,29 6,29	6,15 11	6,15 11	6,29 18
500 – 999 obyvatel (velká venkovská sídla)	7,82 14	0,70 2	9,50 17	1,05 3	6,15 11	1,40 4	4,46 4,46	18,37 18,37	1,68 3	1,40 4	2,23 4	2,10 6	3,35 6	2,45 7	3,35 6	2,45 7	2,45 7	3,35 6	3,35 6	2,45 7
1 000 – 2 499 obyvatel (městyse a městečka)	1,68 3	0,35 1	1,68 3	0,35 1	1,68 3	0,35 1	5,96 5,96	6,15 6,15	1,68 3	0,35 1	0,56 1	0,35 1	0,56 1	0,70 2	0,56 1	12,16 12,16	0,70 2	0,56 1	0,56 1	0,70 2
2 500 – 4 999 obyvatel (malá města)	0,56 1	0,35 1	0,56 1	0,35 1	0,56 1	0,35 1	8,82 8,82	6,90 6,90	0,00 0	0,35 1	1,12 2	0,00 0	0,56 1	0,00 0	0,56 1	0,00 0,00	0,00 0	0,56 1	0,56 1	0,00 0
5 000 – 9 999 obyvatel (města)	0,00 0	0,00 0	0,00 0	0,00 0	0,00 0	0,00 0	0,00 0,00	0,00 0,00	0,00 0	0,00 0	0,00 0	0,35 1	0,56 1	0,35 1	0,56 1	0,00 0,00	0,35 1	0,56 1	0,56 1	0,35 1
celkem	100,00 179	100,00 286	100,00 179	100,00 286	100,00 179	100,00 286	100,00 286	100,00 286	100,00 179	100,00 286	100,00 179	100,00 289	100,00 179	100,00 286	100,00 179	100,00 286	100,00 286	100,00 179	100,00 286	100,00 286
Počet obyvatel celkem	44248	37780	45335	38646	38531	38333	20536	37999	21574	37497	24676	37100	24676	37100	24676	37100	24676	37100	24676	37100

Tabulka 1.b: Podíly sídel s přírůstky/úbytky obyvatel mezi jednotlivými sčítáními obyvatel v přeshraničním česko-rakouském regionu "Novohradské hory – Freiwald" mezi lety 1869 – 2001

Přírůstky/úbytky obyvatel v sídle	Podíly sídel s přírůstky/úbytky obyvatel mezi sčítáními obyvatel v %*:															
	1869–1880	1880–1890	1890–1900	1900–1910	1910–1923(r)	1923(r)–1930(č)	1930(č)–1934(r)	1934(r)–1950(č)	1950(č)–1951(r)	1951(r)–1961	1961–1970(č)	1970(č)–1971(r)	1971(r)–1980(č)	1980(č)–1981(r)	1981(r)–1991	1991–2001
Česká část regionu																
přírůstek 1,10 a větší	25,14	18,45	22,91	21,23	12,85	5,03	0,56	27,39	17,01	17,02	10,22	20,59				
přírůstek do 1,09	27,93	23,45	31,84	31,28	16,76	8,94	0,56	16,56	4,76	7,09	10,22	19,12				
stejný počet	1,68	4,47	4,47	1,68	2,79	3,35	0,00	4,46	1,36	4,26	2,19	13,23				
Přírůstek a stejný počet	54,75	46,37	59,22	54,19	32,40	17,32	1,12	48,41	23,13	28,37	22,63	52,94				
úbytek do 0,91	29,05	33,52	24,58	27,37	37,43	27,93	1,12	7,01	12,24	7,09	4,38	13,97				
Úbytek 0,90 a větší	16,20	20,11	16,20	18,44	30,17	54,75	97,76	44,58	64,63	64,54	72,99	33,09				
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00				
Rakouská část regionu																
přírůstek 1,10 a větší	18,88	16,78	15,73	19,58	18,18	23,78	12,94	15,44	15,79	12,63	17,19	17,19				
přírůstek do 1,09	35,31	31,12	27,27	23,43	22,73	27,27	20,63	25,61	24,91	17,89	20,00	20,35				
stejný počet	4,20	5,59	4,90	3,15	2,80	2,10	1,05	3,16	3,86	2,81	3,51	4,21				
Přírůstek a stejný počet	58,39	53,49	47,90	46,16	43,71	53,15	34,62	44,21	44,56	33,33	40,70	41,75				
úbytek do 0,91	27,62	32,52	36,71	36,36	33,21	26,92	33,92	30,18	28,07	30,53	23,16	31,23				
Úbytek 0,90 a větší	13,99	13,99	15,39	17,48	23,08	19,93	31,46	25,61	27,37	36,14	36,14	27,02				
	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00				

* Sídla populačně zaniklá po déle než jedno období nebyla započítána, to platí hlavně pro českou část regionu.

Populační podíl dolnorakouské (waldviertelské) subčásti na rakouské části regionu poklesl z 43,10 % na 39,23 %. Podle Parnreitra (1995) byla depopulace ve Waldviertelu způsobena rozpadem zdejší domácí textilní výroby, modernizací zdejšího zemědělství a migrační přitažlivostí Vídně.

Změny počtů a podílů sídel v jednotlivých populačně – velikostních typech sídel jsou v rakouské části regionu jen malé – Tabulka 1.a. Nejčastějšími sídly zde po celou dobu byla venkovská sídla velmi malá s 50 – 99 obyvateli (30 % – 33 %), následovaná venkovskými sídly – osadami s 10 – 49 obyvateli (29 % – 27 %; srovnej s českou částí regionu!!) a malými venkovskými sídly se 100 – 199 obyvateli (26 % – 27 %).

V rakouské části regionu lze sledovat mírné zvyšování podílu sídel s úbytky obyvatel. Na přelomu 20. a 30. let 20. století zde dochází, na rozdíl od české části regionu, k populačnímu růstu ve většině sídel – Tabulka 1.b.

3.1.2. Vývoj mezi lety 1930(1934) – 1950(1951)

Mezi lety 1938 – 1950 (až do roku 1959) došlo v **české části regionu**, především v území obývaném původně Němci, k zásadní proměně obyvatelstva, osídlení a hustoty zalidnění. Příčinou byly události, které nastaly po Mnichovské dohodě v roce 1938 (připojení Sudet k Německu), po zabránění zbytku Československa Německem v roce 1939 (vznik Protektorátu Čechy a Morava), v průběhu druhé světové války (a zvláště na jejím konci), nejzásadnější pak byl poválečný odsun Němců z pohraničí Čech a Moravy a osídlování tohoto pohraničí novými obyvateli – Čechy a Slováky z Československa i ze zahraničí.

Několik stovek státních zaměstnanců české národnosti (hraničářů, celníků, vojáků, železničních a poštovních zaměstnanců, lesních správců, státních úředníků), představitelů českého menšinového kulturního a politického života a dalších Čechů utíká v roce 1938 ze Sudet vymezených v české části regionu do Protektorátu. V první polovině 40. let jsou z českých vesnic české části regionu vysíláni Češi na práci do válečného průmyslu. Němečtí muži z německých vesnic české části regionu odcházejí na frontu. Tato odešlá pracovní síla je pak částečně nahrazována polskými, ruskými a dalšími zaměstnanci, zajatci a vězni nasazenými na práci ve zdejším lesnictví a zemědělství. Nejděsivější přesuny obyvatelstva se v české části regionu odehráli na sklonku druhé světové války, kdy se sem přesouvá německé civilní obyvatelstvo z Rumunska, Maďarska, Srbska, i Rakušané z Vídně, přechající před Sovětskou armádou (došlo zde až ke zdvojnásobení počtu německého obyvatelstva) a kdy tudy procházejí a železnicemi projíždějí transporty vězňů z koncentračních táborů (asi 1000 vězňů zde vysílením zahynulo).

Odsun německého obyvatelstva z Čech a Moravy, resp. z české části regionu, byl plánován již za války a byl potvrzen Postupimskou mírovou konferencí v roce 1945. Nejprve odešli nebo byli odsunuti cizí němečtí uprchlíci. „*Divoký odsun*“ místních Němců byl v české části regionu proveden jen v několika sídlech (Žár, Žumberk) v červnu 1945. V druhé polovině roku 1945 následovala etapa *dobrovolného odsunu* Němců. Část Němců žijících v blízkosti státní hranice utekla se svým majetkem a dobytím přes hranici do rakouské části regionu, kde očekávala další dění. Po celý rok 1946 probíhal státními orgány Československa *organizovaný masový odsun* Němců železničními transporty do jižního Bavorska, většinou ze sběrného střediska v Kaplici. Další *dodatečné odsuny* zbytku Němců probíhaly až do roku 1949. Zůstali jen Němci ze smíšených rodin a antifašisté v počtu asi 1 000 osob, ale někteří z nich se později vystěhovali. Odhadem bylo z české části regionu odsunuto asi 21 000 místních Němců.

Osídlování sídel dříve obývaných Němci probíhalo v několika fázích – Pešek (1986a, b, c), nebo Petráš (2006). Nejprve se sem vraceli Češi, kteří zde bydleli před rokem 1938. S nimi sem přicházeli čeští národní správci na zabavovaný významnější majetek Němců a také tzv. „zlatokopové“ shromažďující cennosti odsunutých Němců. V druhé polovině roku 1945 sem začali přicházet první čeští zemědělství osídlenci z vesnic v blízkosti národnostní hranice (na Novohradsko přišlo nejprve chudé obyvatelstvo z Trhových Svinů, Olešnice, Jílovic). Tato *neorganizovaná první fáze osídlování* probíhala do konce roku 1945. *Organizovaná druhá fáze osídlování* probíhala v letech 1946 – 1947 ve vazbě na organizovaný odsun Němců. Toto osídlování uskutečňovali chudí Češi pocházející většinou z vesnic jižních Čech, dále také chudí Slováci ze Slovenska (zemědělství dělníci) a reemigranti

– především Slováci z Maďarska (kteří ovšem později odešli) a chudí Slováci z Rumunska (viz dále). Mezi lety 1947 – 1953 probíhala *neorganizovaná třetí fáze* osídlování, charakteristická převahou odchodů nad příchody. Mezi lety 1954 – 1959 pak probíhalo organizované dosídlování (*organizovaná čtvrtá fáze osídlování*).

Noví osídlenci často měnili místo svého usazení a mnozí se vraceli zpět domů. Po zřízení vojenského (zakázaného) pásma těsně podél státní hranice byli odtud noví osídlenci přesunuti jinam a zdejší sídla byla fyzicky zlikvidována (např. Cetviny, Příbrání). Do horských venkovských sídel české části regionu přišlo jen málo nových osídlenců. Stát se zde proto neúspěšně pokusil zřítit horská pastevní družstva pro zemědělce z českého vnitrozemí (v letech 1947 – 1949). Zvláštní pozornost si zaslouží slovenští reemigranti zlákaní ke zdejšímu osídlování z rumunského Rudohoří (z obce Valea Ungurului a Magyapotok v okrese Salaj). Ti zde v počtu necelých 2 000 příslušníků postupně kompaktně osídlili menší venkovská sídla v okolí Malont a Benešova n. Č. Byli velmi chudí, většinou negramotní, religiózní, měli odlišné sociální chování (velkorodiny a silné příbuzenské vztahy), nosili pouze kroj. Ostatní osídlenci jimi do jisté míry zpočátku opovrhovali a tak se tato komunita uzavřela do sebe. Její integrace do majoritní společnosti nastala až v 60. a 70. letech 20. století. Do roku 1950 přišlo do české části regionu celkem asi 11 500 nových českých a slovenských osídlenců. V české části regionu žilo v roce 1950 jen 53 % počtu obyvatel ve srovnání s rokem 1930 (plánovalo se ze 75 %). V sídlech, kde v roce 1930 převažovali Němci, to však bylo jen 36%, pokud budeme uvažovat jen venkovská sídla (bez města Kaplice a Nových Hradů), pak jen 27 % (ve skutečnosti něco více, neboť některá sídla u státní hranice byla zrušena). Depopulace zde ovšem pokračovala i v dalších letech.

Ztráta 18 tisíc obyvatel mezi lety 1930 – 1950 v české části regionu se nutně projevila ve změnách zastoupení populačně – velikostních typů sídel na obyvatelstvu a na celkovém počtu sídel. Došlo k „propadnutí“ sídel o jeden, dva i více populačně – velikostních typů sídel. Největší změny nastaly v pásu podél státní hranice, menší změny nastaly v území s převahou Čechů v roce 1930 (ty dodávali obyvatele do osídlovaných sídel). V roce 1950 žilo nejvíce obyvatel v malých venkovských sídlech se 100 – 199 obyvateli – 22,5 % (1930 – 22 %), ve velmi malých venkovských sídlech s 50 – 99 obyvateli – 17 % (9,5 %!!!) a ve středně velkých venkovských sídlech s 200 – 499 obyvateli – 18 % (28 %!!!). Výrazně se zvětšil podíl obyvatel ve venkovských sídlech – osadách s 10 – 49 obyvateli a výrazně populačně oslabil typ – velká venkovská sídla s 500 – 999 obyvateli – viz. Tabulka 1.a. „Německá“ města zůstávala v roce 1950 částečně nedosídlena – Kaplice měla v roce 1950 jen 1902 obyvatel, Nové Hrady jen 1146 obyvatel, „české“ Trhové Sviny populačně oslabily rovněž – 2 230 obyvatel r. 1950, neboť dodávaly obyvatele do osídlovaných sídel. Došlo ke zmenšení počtu a velikosti venkovských obslužných středisek – Tabulka 2. Celkem 22 zdejších sídel v roce 1950 populačně zaniklo, z mnohých dalších sídel se staly jen osady či samoty.

V české části regionu mezi lety 1930 – 1950 populačně narostla jen 2 sídla – Tabulka 1.b., ostatní se populačně zmenšila, a to velmi výrazně (v 51 % sídel poklesl počet obyvatel na méně než polovinu).

V **rakouské části regionu** klesl počet obyvatel mezi lety 1934 – 1951 jen o několik stovek – Tabulka 1.a. Růst Freistadtu byl výrazný – z 3 751 obyvatel v roce 1934 na 4 714 obyvatel v roce 1951 – stěhovali se do něj obyvatelé z okolního venkova a zůstali zde pravděpodobně i mnozí uteklí odsunutí z české části regionu. Zastoupení obyvatel a sídel podle populačně – velikostních typů sídel se zde příliš nezměnilo, sídla se většinou o málo populačně zmenšila, výrazněji v dolnorakouské subčásti regionu, kde pokračoval dřívější depopulační trend. Sídla s 10 – 49 obyvateli a s 50 – 99 obyvateli tvořila v roce 1951 celkem 63 % všech sídel rakouské části regionu.

V rakouské části regionu se populačně zmenšilo 65 % sídel, úbytky však většinou nebyly velké – Tabulka 1.b.

3.1.3. Vývoj mezi lety 1950(1951) – 2001

V **české části regionu** probíhalo v 60., 70. a 80. letech 20. století další vylidňování venkova. Míra tohoto vylidňování byla ovšem územně diferencovaná a sídelně-hierarchicky diferencovaná.

Docházelo k řízenému a samovolnému populačnímu až fyzickému zániku dalších sídel ležících především v blízkosti státní hranice s Rakouskem. Velké poklesy počtu obyvatel nastávaly ve venkovských sídlech nevybavených službami a v sídlech, která se nestala středisky socialistické zemědělské výroby (v sídlech ve kterých státní statky umístili velké kravíny, sklady krmiv a dílny zemědělské techniky byl vývoj příznivější). Malé poklesy počtu obyvatel, populační stagnace, i populační růst nastaly ve venkovských sídlech dobře vybaveným službami (školou, obchody apod. – viz. také kapitola 3.2.), která byla v 70. letech rozvíjena podle státního plánu jako „střediska osídlení místního významu“. Města populačně rostla, zvláště pokud v nich byly průmyslové podniky pro jejichž zaměstnance se ve městech stavěly obytné soubory panelových sídlišť – město Kaplice, v menší míře i město Trhové Sviny.

V 90. letech 20. století došlo ke změně, většina sídel české části regionu již neztrácela obyvatele – Tabulka 1.b. Je ovšem třeba dodat, že tyto populační přírůstky jsou v absolutním vyjádření velmi malé - jde o přírůstky jen několika obyvatel. Ve zdejších venkovských sídlech se nastalo usazují například důchodci, kteří zde vlastnili rekreační objekty – rekreační chalupy a chaty, dále také ekologicky orientovaní lidé z městských panelových sídlišť, podnikatelé v cestovním ruchu, i podnikatelé využívající při své práci významnou měrou internet. Z těchto sídel však stále odcházejí vzdělání mladí obyvatelé a také obyvatelé, kteří zde dlouhodobě nemohou najít práci (například někteří dřívější zaměstnanci zrušených státních statků). Města ležící v české části regionu v 90. letech populačně stagnují.

Populačně nejvýznamnější sídla české části regionu v roce 1950 – malá venkovská sídla se 100 – 199 obyvateli – mezi lety 1950 – 2001 svůj význam ztratila, v současnosti v nich bydlí jen 8 % obyvatel (srovnej s rakouskou částí regionu). Podobný vývoj měla velmi malá venkovská sídla s 50 – 99 obyvateli, ve kterých v současnosti bydlí jen něco přes 4 % obyvatel. Svůj podíl na populaci zvýšila velká venkovská sídla s 500 – 999 obyvateli, která zůstala venkovskými obslužnými středisky (například Horní Stropnice, Malonty, Dolní Dvořiště) a zvláště města – město Kaplice mělo v roce 1950 – 1 902 obyvatel a v roce 2001 – 6 495 obyvatel, město Trhové Sviny 2 230 a 3 654 obyvatel a město Nové Hrady 1 148 a 2 208 obyvatel.

Výše popsaný vývoj se nutně pomítl do statistiky podílů a počtů sídel v jednotlivých populačně – velikostních typech sídel. V období 1950 – 2001 došlo v české části regionu ke zdvojnásobení počtu sídel s 0 obyvateli (v roce 2001 43 sídel). Sídla s 1 – 9 obyvateli (samoty) počtem narostla téměř 6x (v současnosti 34 sídel). Počet sídel s 10 – 49 obyvateli (venkovské osady) zůstal zachován (dnes 52 sídel), ale většinou jde o v minulosti větší sídla. Uvedené typy sídel v současnosti (r. 2001) zahrnují 72 % zdejších sídel (v roce 1930 to bylo jen 10,5 %). Nacházejí se především v území, kde dříve převažovali Němci. Tato „sídla“ jsou někdy značně vzdálená od zdejších venkovských obslužných středisek jako jsou Dolní Dvořiště, Malonty, Pohorská Ves, Benešov nad Černou a Horní Stropnice.

V české části regionu se tedy od druhé světové války do současnosti zásadně proměnil sídelní systém. Lidé zde dnes žijí především ve městech a ve velkých venkovských sídlech. Z dříve převažujících zemědělských vesnic se staly enklávy osídlení s malým počtem obyvatel, které se zformovaly do jakéhosi „hlubokou depopulací vytvořeného rozptýleného osídlení“.

V **rakouské části regionu** probíhá v celém období let 1951 – 2001 pozvolna mírná depopulace venkova. Tato depopulace byla výrazně vyšší v dolnorakouské subčásti (zde hlavně u státní hranice a ve vyšších polohách), naopak nižší až nulová byla v hornorakouské subčásti (zvláště v území zasaženém suburbanizací Freistadtu). Menší depopulaci, populační stagnaci a v Horních Rakousích většinou i populační růst měla velká venkovská sídla - venkovská obslužná střediska (např. Lasberg, St. Oswald b.F., Grünbach a další). Město Freistadt, na rozdíl od města Weitra, stále populačně posilovalo (1951 – 4 714 obyvatel, 2001 – 7 016 obyvatel). Freistadt má výhodnou tranzitní polohu a rozvinulo se v něm množství služeb pro obyvatele a výrobu. Na rozdíl od české části regionu, v rakouské části regionu žije i v současnosti na venkově, i v horském venkově, pořád hodně lidí. Ti se zde stále živí především zemědělstvím a lesnictvím. Z hlediska podílu na populaci zůstali v rakouské části regionu nejvýznamnější malá venkovská sídla se 100 – 199 obyvateli, středně velká venkovská sídla s 200 – 499 obyvateli (jejich podíl však značně poklesl) a velmi malá venkovská sídla s 50 – 99 obyvateli – Tabulka 1.a. Podíl obyvatel žijících ve velkých venkovských sídlech

s 500 – 999 obyvateli stoupl dvakrát. Poklesl počet a podíl venkovských sídel se 100 – 199 obyvateli, tato sídla se často „propadala“ níže. Sídel do 49 obyvatel zde bylo v roce 2001 přes 40 %, v roce 1934 přes 27 %.

Počet obyvatel rakouské části regionu se prakticky nezměnil, pohybuje se kolem 37,5 tisíc obyvatel. Za touto populační stálostí je však schována velká regionální rozdílnost populačního vývoje – značný populační pokles dolnorakouské subčásti a značný populační růst hornorakouské subčásti. V hornorakouské subčásti žilo v roce 1869 – 56,90 %, v roce 1934 – 60,77 %, v roce 1951 – 63,75 % a v roce 2001 již dokonce 70,03% obyvatel celé rakouské části regionu, pokud budeme uvažovat jen obyvatele venkovských sídel, po tom budou analogické podíly – 57,29 %; 60,11 %; 62,12 % a 69,20 %. Tato regionální vývojová rozdílnost se samozřejmě promítá i do regionálně rozdílného populačního vývoje sídel různě populačně velkých, různě obslužně vybavených a různě položených, popisovaného v Tabulkách 1.a. až 6. Příčiny vyklidňování dolnorakouské subčásti popisuje např. Klein (1990) nebo Hitz (1994).

3.2. Vývoj obyvatelstva v sídlech rozdílně vybavených službami mezi lety 1930 (1934) – 2001

Klíčovým typem sídel pro analýzy v této kapitole je typ „venkovská obslužná střediska“, což jsou většinou velká venkovská sídla s 500 – 999 obyvateli (výjimečně venkovská sídla o málo populačně menší, či naopak městyse přesahující 1000 obyvatel, ale bez obslužné vybavenosti měst), která mají plně organizovanou základní školu (má všechny ročníky), širokosortimentní prodejnu potravin (velké, většinou samoobslužné prodejny potravin s doplňujícím sortimentem zejména drogistického zboží) a dále alespoň tři z následujících čtyřech druhů služeb pro obyvatele – obchod s průmyslovým zbožím (železářství a jiné), pošta, peněžní ústav (v české části alespoň Poštovní spořitelna), ordinace všeobecného lékaře (lékař je zde alespoň tři dny v týdnu). Ve venkovských obslužných střediscích bývá také obecní úřad, farní úřad s kostelem, hostinec se sálem, sportovní oddíl a různá sportovní zařízení, většinou zde bývá také služebna policie, bývá zde vystavěna kanalizace, vodovod, většinou i rozvod zemního plynu.

Venkovská obslužná střediska poskytující základní služby pro okolní venkovská sídla se v řešeném regionu začínají formovat v polovině 19. století. Postupně dochází ke zmenšení počtu těchto středisek vlivem vzájemné konkurence, rozvoje dopravy, i vlivem depopulace venkova. V české části regionu bylo rozložení těchto středisek v období socialismu plánovitě usměřováno.

V Tabulce 2. je sledován podíl současných venkovských obslužných středisek na obyvatelstvu a sídlech regionu. Jak v české, tak v rakouské části regionu žije v těchto střediscích v současnosti zhruba stejný podíl obyvatel, ovšem v české části žije ve venkovském obslužně spádovém území těchto středisek mnohem méně obyvatel, zvláště porovnáme-li současný stav se stavem v roce 1930. Populační vývoj jednotlivých venkovských obslužných středisek je znázorněn v Mapě 1. Poválečná selekce těchto středisek proběhla v české části regionu zejména ve vylidněném pásu podél státní hranice (viz zánik Pohoří n. Š., Cetvin a výrazná depopulace v Dobré a Hojně Vodě a v Tiché), v rakouské části pak v dolnorakouské subčásti z důvodu zde silné depopulace a z důvodu rozšiřování obslužné působnosti Weitry. V české části regionu ubylo mezi lety 1930 – 2001 asi 63 % venkovských obslužných středisek, v rakouské části pouze 37 % těchto středisek. V rakouských venkovských obslužných střediscích lze nalézt více druhů služeb než ve střediscích českých.

3.3. Vývoj obyvatelstva ve venkovských sídlech rozdílně vzdálených od měst mezi lety 1930(1934) – 2001

Údaje v Tabulce 3. potvrzují hypotézu o vylidňování venkovských sídel značně vzdálených od měst. Do 10 km od měst v současnosti (r. 2001) žije v české části regionu 95 % obyvatel venkovských sídel, v roce 1930 to bylo jen 81%. Pro rakouskou část regionu platí podíly – 58 % (r. 2001) a 50 % (r. 1934). Suburbanizací vyvolaný populační růst venkovských sídel v blízkém zázemí měst se projevuje především v okolí města Freistadt, v rakouské části regionu, a to už od 70. let 20. století (růst sídel Lasberg, St. Oswald b.F., Mayrhöfen, Modlbauer, Grünbach, Schlag, Rainbach im Mühlkreis, Apfoltern). V české části regionu je suburbanizace v okolí měst zatím méně výrazná (u Kaplice se projevuje v sídlech Hubenov, Raveň a Omlenička, u Trhových Svinů v sídle Rejta).

Tabulka 2: Vývoj počtu a podílu obyvatel v sídlech v současnosti rozdílně vybavených službami ležících v přeshraničním česko-rakouském regionu "Novohradské hory – Freiwald" mezi lety 1930(1934) – 2001

Obslužní vybavenost sídel (Typologie sídel 2.)	Počet sídel v typu		Podíl sídel v typu [%]		Počet obyvatel v typu		Počet obyvatel v typu		Podíl obyvatel v typu [%]		Podíl obyvatel v typu [%]	
	Č	R	Č	R	1930	1934	2001	2001	1930	1934	2001	2001
					Č	R	Č	R	Č	R	Č	R
Města v roce 2001¹	3	2	1,68	0,70	6 430	6 036	12 857	8 773	16,69	15,75	52,10	23,40
Venkovská obslužná střediska v roce 2001*²	6	12	3,35	4,20	4 660	5 235	4 627	7 605	12,09	13,65	18,75	20,28
Venkovská sídla se slabou až žádnou obslužnou vybaveností v r. 2001	170	272	94,97	95,10	27 444	27 062	7 192	21 126	71,22	70,60	29,15	56,32
- z toho dřívější obslužná střediska ³	10	7	5,59	2,45	4 597	2 535	1 615	2 117	11,93	6,61	6,54	5,64
- z toho venkovská sídla s 1-9 obyvateli v roce 2001	34	7	18,99	2,45	3 412	328	166	41	8,86	0,86	0,67	0,11
- z toho venkovská sídla s 0 obyvateli v roce 2001	43	2	24,03	0,70	4 318	138	0	0	11,21	0,36	0,00	0,00
celkem	179	286	100,00	100,00	38 534	38 333	24 676	37 504	100,00	100,00	100,00	100,00

¹Města – sídla s obslužnou vybaveností měst – jde o města Kaplice, Trhové Sviny, Nové Hrady v české části a Freistadt, Weitra v rakouské části.

²Jde o sídla Benešov nad Černou, Besednice, Dolní Dvořiště, Horní Stropnice, Malonty, Olešnice v české části a Bad Grosspertholz, Grünbach, Langschlang, Lasberg, Leopoldschlag Markt, Liebenau, Rainbach im Mühlkreis, Sandl, St. Leonhard b.F., St. Oswald b.F., Weitersfelden, Windhaag b.F. v rakouské části.

³Sídla, která byla mezi světovými válkami venkovskými obslužnými středisky, ale v roce 2001 tuto obslužnou vybavenost již neměla - jde o sídla Cetviny, Dobrá Voda, Hojná Voda, Netřebice, Pohorská Ves, Pohoří na Šumavě, Rychnov n.M., Rychnov u N.H., Soběnov, Tichá v české části a Altweitra, Unserfrau, Grossschönau, Karlstift, Moorbad - Harbach, St. Martin, Summerau v rakouské části.

Tabulka 3: Vývoj počtu a podílu obyvatel ve venkovských sídlech (města nezahrnuta) podle jejich přímé vzdálenosti k nejbližším městům, sídla ležící v přeshraničním česko-rakouském regionu "Novohradské hory – Freiwald", vývoj mezi lety 1930(1934) – 2001

Vzdálenost venk. sídel od nejbližších měst ¹ (Typologie sídel 3.)	Počet sídel v typu		Podíl sídel v typu [%]		Počet obyvatel v typu		Počet obyvatel v typu		Podíl obyvatel v typu [%]		Podíl obyvatel v typu [%]	
	Č	R	Č	R	1930	1934	2001	2001	1930	1934	2001	2001
					Č	R	Č	R	Č	R	Č	R
0,0 km - 4,9 km	64	35	36,36	12,32	10 895	4 475	5 179	4 783	34,33	13,86	42,04	16,65
5,0 km - 9,9 km	72	89	40,91	31,34	14 916	11 814	6 515	11 774	47,00	36,58	52,89	40,98
10,0 km - 14,9 km	31	81	17,61	28,52	4 731	9 042	522	7 144	14,91	28,00	4,24	24,87
15,0 km - 19,9 km	5	59	2,84	20,77	557	5 435	103	3 955	1,76	16,83	0,84	13,77
20,0 km - 24,9 km	4	20	2,27	7,04	637	1 531	0	1 075	2,01	4,74	0,00	3,74
celkem	176	284	100,00	100,00	31 736	32 297	12 319	28 731	100,00	100,00	100,00	100,00

¹Jde o přímou vzdálenost k městům – Kaplice, Trhové Sviny, Nové Hrady v české části a Freistadt, Weitra a také Zwettl, Gmünd v rakouské části.

Obyvatelé bydlící ve venkovských sídlech ležících 20 km a více od měst, zvláště pokud komunikační propojení venkovského sídla a města není přímé, kvalitní a není po něm dostatečně provozována osobní hromadná doprava, mívají problémy s každodenní dojížděnkou do práce, do středních škol, za specializovanou lékařskou péčí, či za městskou kulturou. Zvláště u mladých obyvatel to bývá hlavním důvodem jejich odchodu z těchto sídel. Venkovská sídla značně vzdálená od měst se nacházejí více v rakouské části regionu a ještě více za jihovýchodní hranicí řešeného regionu v oblasti pohoří Weinsberger Wald.

3.4. Vývoj obyvatelstva ve venkovských sídlech rozdílně vybavených komunikacemi mezi lety 1930(1934) – 2001

Vybavenost venkovských sídel komunikacemi nebyla příliš významným faktorem depopulačního vývoje venkovských sídel – to potvrzují naše výzkumy v jihočeském vnitrozemí – Kubeš (2000) a výsledky z rakouské části regionu – Tabulka 4. V české části regionu však komunikačně nevybavená venkovská sídla obyvatelstvo výrazně ztratila – Tabulka 4. – zde je to spíše způsobeno souběhem dalších nepříznivých faktorů pro populační vývoj, neboť jde velmi často o venkovská sídla ležící v pásu podél státní hranice obývaná dříve Němci, která byla po odsunu Němců slabě osídlena nebo zrušena a v těchto sídlech dnes většinou končí nevýznamné místní komunikace.

Tabulka 4: Vývoj počtu a podílu obyvatel ve venkovských sídlech (města nezahrnuta) podle významu a počtu jejich silničních a železničních komunikací, sídla ležící v přeshraničním česko-rakouském regionu "Novohradské hory – Freiwald", vývoj mezi lety 1930(1934) – 2001

Význam a počet silničních a železničních komunikací ve venk. sídlech ² (Typologie 4.)	Počet sídel v typu		Podíl sídel v typu [%]		Počet obyvatel v typu		Počet obyvatel v typu		Podíl obyvatel v typu [%]		Podíl obyvatel v typu [%]	
	Č	R	Č	R	1930	1934	2001	2001	1930	1934	2001	2001
					Č	R	Č	R	Č	R	Č	R
velmi velký (a)	3	3	1,70	1,06	1 280	3 552	1 288	3 787	4,03	11,00	10,46	13,18
středně velký (b)	17	25	9,66	8,80	2 843	207	1 462	130	8,96	0,64	11,87	0,45
mírně velký (c)	19	41	10,80	14,44	6 731	2 292	4 829	1 735	21,21	7,10	39,20	6,04
mírně malý (d)	7	30	3,98	10,56	2 659	8 887	1 352	9 559	8,38	27,52	10,97	33,27
středně malý (e)	45	102	25,57	35,92	8 865	10 204	2 477	7 920	27,93	31,59	20,11	27,57
velmi malý (f)	17	37	9,66	13,03	2 976	3 758	648	3 524	9,38	11,64	5,26	12,27
extrémně malý (g)	68	46	38,64	16,20	6 382	3 397	263	2 076	20,11	10,52	2,13	7,23
celkem	176	284	100,00	100,00	31 736	32 297	12 319	28 731	100,00	100,00	100,00	100,00

3.5. Vývoj obyvatelstva ve venkovských sídlech české části regionu s předválečnou převahou Čechů či Němců mezi lety 1930(1934) – 2001

Národnostní hranice procházející v roce 1930 českou částí regionu je znázorněna v Mapě 1. V Tabulce 5. je popsáno zastoupení venkovských sídel s různou mírou převahy Čechů či Němců (obyvatel Československa československé či německé národnosti) v roce 1930. Do roku 1950 přišlo do venkovských sídel dříve obývaných převážně Němci asi 5,5 tisíce nových obyvatel české národnosti a slovenské národnosti (z nich převažovali reemigranti z Rumunska). Vedle těchto nových obyvatel „odjinud“ se ve venkovských sídlech dříve obývaných převážně Němci usazují i Češi přicházející z českých venkovských sídel české části regionu (to vyvolalo značný pokles počtu obyvatel v těchto sídlech). V roce 1950 nebylo osídlování ještě ukončeno a ustáleno (kapitola 1.3.). Vedle toho v 60. – 70. letech stále pokračoval pokles počtu obyvatel ve venkovských sídlech s předválečnou převahou Němců. Všech 43 venkovských sídel české části regionu dnes populačně zaniklých mělo v roce 1930 výraznou německou většinu. Naopak dříve národnostně převážně německé město Kaplice dosídlované především jihočeskými Čechy populačně velmi narůstalo.

V Tabulce 5. znázorněné změny je třeba zvláště vnímat v absolutních hodnotách a zvláště v relativních hodnotách a je třeba zdůraznit, že v tabulce nejsou uvedeni obyvatelé měst. Poválečný odsun Němců z většiny sídel české části regionu a jejich nedostatečné nové osídlení alochtonními nemajetnými obyvateli se promítl do velikosti charakteru a údržby těchto venkovských sídel, do charakteru zdejšího zemědělství a do obrazu a ekologie zdejší krajiny.

Tabulka 5: Vývoj počtu a podílu obyvatel ve venkovských sídlech (města nezahrnuta) podle převažující meziválečné národnosti jejich obyvatel, sídla ležící v přeshraničním česko-rakouském regionu "Novohradské hory – Freiwald, vývoj mezi lety 1930(1934) – 2001

Převažující národnost obyvatel ve venkovských sídlech v roce 1930 (Typologie sídel 5.)	Počet sídel v typu		Podíl sídel v typu [%]		Počet obyvatel v typu		Počet obyvatel v typu		Podíl obyvatel v typu [%]		Podíl obyvatel v typu [%]	
	Č	R	Č	R	1930	1934	2001	2001	1930	1934	2001	2001
					Č	R	Č	R	Č	R	Č	R
90,0 % a více Čechů	32	0	18,18	0,0	7 054	0	3 467	0	22,23	0,00	28,14	0,00
70,0 % – 89,9% Čechů	5	0	2,84	0,0	1 105	0	402	0	3,48	0,00	3,26	0,00
50,1 % – 69,9 % Čechů	2	0	1,14	0,0	181	0	117	0	0,57	0,00	0,95	0,00
50,1 % – 69,9 % Němců	11	0	6,25	0,0	1 795	0	728	0	5,66	0,00	5,91	0,00
70,0 % – 89,9% Němců	41	0	23,30	0,0	8 188	0	3 814	0	25,80	0,00	30,96	0,00
90,0 % a více Němců	85	0	48,30	0,0	13 413	0	3 791	0	42,26	0,00	30,77	0,00
převažují Rakušané	0	284	0,00	100,00	0	32 297	0	28 731	0,00	100,00	0,00	100,00
celkem	176	284	100,00	100,00	31 736	32 297	12 319	28 731	100,00	100,00	100,00	100,00

Tabulka 6: Vývoj počtu a podílu obyvatel ve venkovských sídlech (města nezahrnuta) podle jejich průměrné nadmořské výšky, sídla ležící v přeshraničním česko-rakouském regionu "Novohradské hory – Freiwald", vývoj mezi lety 1930(1934) – 2001

Průměrná nadmořská výška venk. sídel (Typologie sídel 6.)	Počet sídel v typu		Podíl sídel v typu [%]		Počet obyvatel v typu		Počet obyvatel v typu		Podíl obyvatel v typu [%]		Podíl obyvatel v typu [%]	
	Č	R	Č	R	1930	1934	2001	2001	1930	1934	2001	2001
					Č	R	Č	R	Č	R	Č	R
900 m a výše	5	32	2,84	11,27	686	3 578	0	2 711	2,16	11,08	0,00	9,44
850 m – 899 m	1	24	0,57	8,45	97	2 383	0	1 494	0,31	7,38	0,00	5,20
800 m – 849 m	6	46	3,41	16,20	462	4 770	0	3 756	1,46	14,77	0,00	13,07
750 m – 799 m	12	44	6,82	15,49	1 706	3 515	363	2 636	5,38	10,88	2,95	9,17
700 m – 749 m	12	45	6,82	15,85	1 617	6 465	269	6 499	5,10	20,02	2,18	22,62
650 m – 699 m	19	32	10,80	11,27	4 186	2 521	2 570	2 202	13,19	7,81	20,86	7,66
600 m – 649 m	38	41	21,59	14,44	6 813	6 235	2 328	6 474	21,47	19,31	18,90	22,53
550 m – 599 m	37	13	21,02	4,58	6 268	1 885	2 642	1 896	19,75	5,84	21,45	6,60
549 m a méně	46	7	26,14	2,46	9 901	945	4 147	1 063	31,20	2,93	33,66	3,70
celkem	176	284	100,00	100,00	31 736	32 297	12 319	28 731	100,00	100,00	100,00	100,00

3.6. Vývoj obyvatelstva ve venkovských sídlech rozdílně položených z hlediska nadmořské výšky mezi lety 1930(1934) – 2001

V rakouské části regionu je mnohem větší zastoupení vysoko položených sídel – Tabulka 6. Celkem 102 zdejších sídel (36 %) se nachází výše než 800 m nad mořem, 32 těchto sídel leží nad 900 m n.m. (přes 11 %). Pro českou část regionu platí tyto analogické údaje – 12 (7 %), 5 (3 %). Pod nejvyšším vrcholem v rakouské části regionu Viehberg (1 112 m n.m.), na jeho jižním úpatí, se rozprostírá venkovské sídlo – osada Viehberg, jehož některé usedlosti leží na vrstevnici 1 000 m n.m. V české části regionu leží nejvýše dnes populačně i fyzicky zaniklé sídlo Stodůlecký vrch, a to v nadmořské výšce 950 m n.m.

V Tabulce 6. lze odečíst absolutní a relativní změny počtu obyvatel ve venkovských sídlech nalézajících se v rozdílných nadmořských výškách. Údaje potvrzují hypotézu o větším vylidňování venkovských sídel ležících ve vyšší nadmořské výšce. Toto vylidňování bylo v české části regionu mnohem větší než v části rakouské, také proto, že ve výše položených sídlech v české části regionu žili dříve především Němci, po válce odsunutí. V české části regionu se větší relativní vylidňování projevuje už od 700 m n.m., v rakouské od 750 m n.m. V české části regionu v sídlech ležících na a nad vrstevnicí 800 m n.m. již dnes (r. 2001) nikdo trvale nežije, v rakouské části regionu v této výšce bydlí (r. 2001) téměř 8.000 obyvatel, kteří zde převážně žijí z dotovaného zemědělství

(především pastevní chov skotu na rodinných farmách) doplňovaného lesnictvím. Ve větších venkovských sídlech jako jsou Sandl, Karlstift či Libenau, která leží nad 900 m n.m., a v okolních menších, často rozptýlených venkovských sídlech, se stále nacházejí poměrně stabilizované venkovské komunity a staví a opravují se zde domy a zemědělské usedlosti.

Tabulka 7: Typologie úseků pohraničí Česka z hlediska vývoje venkovského obyvatelstva a osídlení mezi lety 1930 – 2001

Úsek pohraničí česka – kód, název a vymezení úseku	Obvyklý zůstatek počtu obyvatel ve venkovských sídlech 1930/2001 [%]	Podíl zaniklých sídel 1930/2001 [%]	Délka úseku [km]	Charakter reliéfu: h-hory v-vrchovina p-pahorka. n-nížina a pánev	Národnost obyvatel při Sčítání v r. 1930: N-Němci Č-Češi P-Poláci	Charakter hranice 1945-1989: ZV-mezi bloky V-uvnitř východního bloku ČS-ČSSR	Perifernost/ exponovanost: - uvnitř kraje: p p e e - k větším městům: v v m m
R. Pohraničí s Rakouskem							
R.1. Šumava ¹ a Novohradské hory	30 - 0	35	90	h	přev. N	ZV	p v
R.2. České Vitorazsko	70 - 40	0	30	n	přev. Č	ZV	p v
R.3. Nová Bystřice a okolí	40 - 10	10	30	v	přev. N	ZV	p v
R.4. Slavonice - Vranov n.D.	60 - 30	0	35	p	N, Č	ZV	p v
R.5. Vranov n.D. - Valtice	80 - 50	0	70	p, n	přev. N	ZV	p m
R.6. Valtice - Lanžhot - Strážnice ²	110 - 90	0	20 + 35	n	Č	ZV, ČS	e m
N. Pohraničí s bývalou NSR							
N.1. Šumava ³	20 - 0	50	90	h	N	ZV	p v
N.2. Domažlice - jižní okolí	70 - 50	0	15	v	přev. Č	ZV	p m
N.3. Český les	20 - 0	50	80	h	N	ZV	p v
N.4. Cheb - Aš - Hranice	30 - 0	20	40	p, v	N	ZV	e m
D. Pohraničí s bývalou NDR							
D.1. Západní Krušné hory	50 - 20	15	50	h	N	V	e m
D.2. Stř. a východní Krušné hory	20 - 0	40	110	h	N	V	p m
D.3. Severní výběžky Česka ⁴	50 - 20	0	40 + 40	p, v	N	V	p v
P. Pohraničí s Polskem							
P.1. Krkonoše	80 - 30	0	55	h	přev. N	V	p v
P.2. Broumovský výběžek	40 - 10	0	30	p	přev. N	V	p v
P.3. Náchod a okolí	90 - 70	0	20	v	Č	V	e m
P.4. Orlické hory - Kralický Sněžník	50 - 10	0	70	h	přev. N	V	p v
P.5. Jesenický výběžek	30 - 5	10	40	v, p	N	V	p v
P.6. Osoblažský výběžek	50 - 30	0	40	p	N	V	p v
P.7. Krnov - Jablunkov	110 - 80	0	100	n	Č, P	V	e m
S. Pohraničí se Slovenskem							
S.1. Jablunkov - Strážnice	110 - 80	0	140	h	Č	ČS	p v

Bližší vysvětlení v textu.

¹Šumava ležící u hranic s Horním Rakouskem.

²Subúsek Lanžhot – Strážnice je u hranic se Slovenskem.

³Šumava ležící u hranic s Bavorskem.

⁴Frydlantský výběžek je u hranic s Polskem.

4. Širší rámce, souvislosti, prognózy

4.1. Typologie pohraničí Česka z hlediska vývoje venkovského obyvatelstva a osídlení mezi lety 1930 – 2001

Česká část řešeného regionu „Novohradské hory – Freiwald“ je součástí pohraničí Česka. Toto pohraničí bývá různě vymezováno – například jako území okresů dotýkajících se státní hranice, nebo jako území obývané v roce 1930 převážně Němci (občany Československa německé národnosti), či jinak (viz také Jeřábek, Dokoupil, Havlíček a kol. 2004, nebo Chromý 2000). My jsme pohraničí Česka pro naše analýzy v kapitole 4.1. vymezili jako pás území Česka do vzdálenosti 15 km od státní hranice. V Tabulce 7. jsou vymezeny a popsány jednotlivé úseky takto vymezeného pohraničí Česka. Tyto úseky se vyznačují rozdílným zůstatkem obyvatelstva ve venkovských sídlech a rozdílným podílem zaniklých sídel mezi lety 1930 – 2001 (viz hodnoty v prvních sloupcích tabulky). Tyto hodnoty jsou v souladu s hodnotami zjištěnými dalšími autory – např. Anděl (2000), Anděl, Suchevič (2002), nebo Poštołka (2004).

Jak jsme již poznali v regionu „Novohradské hory – Freiwald“, úbytky obyvatelstva ve venkovských sídlech a zanikání sídel mezi lety 1930 – 2001 jsou způsobeny různými faktory. V Tabulce 7. sledujeme vlivy charakter reliéfu (v reliéfu vyšším a členitějším nebyly dobré podmínky pro zemědělství a pro nové české a slovenské zemědělské osídlení), autochtonnosti obyvatel (v pohraničí osídleném v roce 1930 obyvateli české národnosti nedošlo k poválečné výměně obyvatelstva a proto zde byly populační úbytky menší), s existencí/neexistencí rozhraní mezi dvěma světonázorovými a vojenskými bloky v letech 1948 – 1989 (v pohraničí Česka u hranice s NSR a Rakouskem bylo vymezeno nepřístupné vojenské hraniční pásmo a obtížně přístupné další hraniční pásmo, kde byla sídla rušena či omezována) a vlivy perifernosti/exponovanosti polohy úseku pohraničí uvnitř kraje a vzhledem k větším městům. Vedle zmíněných vlivů se lokálně uplatňovaly ještě další vlivy, např. existence významných středisek cestovního ruchu, nebo existence významných hraničních přechodů.

Při kombinaci nepříznivých vlivů – venkovské horské osídlení dříve obývané Němci ležící u hranice s bývalou Německou spolkovou republikou či s Rakouskem, ležící daleko od větších měst a mající v rámci kraje periferní polohu – byla depopulace venkovského osídlení velmi výrazná a doprovázel ji zánik mnoha zdejších sídel. Nejhorší situace byla v tomto ohledu v pohraničí Česka s Bavorskem (úseky N.1., N.3.) a s Horním Rakouskem (R.1.). Na druhé straně hranice, v pohraničí států sousedících s Českem, nebyly populační ztráty tak výrazné (ani na polské straně, kde bylo také vysídleno původní německé obyvatelstvo) a k zániku sídel zde docházelo jen zcela výjimečně. V úsecích N.1., N.3., R.1. a R.3. se dnes často nacházejí přírodní rezervace, které se zde v letech 1945 – 1989 sukcesně vyvinuly vlivem redukce zdejšího osídlení, zásadní extenzifikace zdejšího horského a podhorského zemědělství a také zákazem přístupu do hraničního vojenského pásma. Příkladem může být Šumavský národní park v N.1. a N.2., Národní park Podyjí v R.5. a další menší.

4.2. Souvislosti vývoje obyvatelstva a osídlení v přeshraničním regionu „Novohradské hor – Freiwald“ s vývojem zdejší krajiny

Článek Kubeš, Mičková (2003) je výstupem výzkumu dlouhodobých (mezi lety 1938 – 2000) proměn struktury krajiny, resp. struktury land use a land cover české části regionu „Novohradské hory – Freiwald“, včetně menšího přesahu na rakouskou stranu. V problematice land use jsme se zaměřili na proměny zastoupení lesních pozemků a pozemků orné půdy, luk a pastvin (údaje z evidence pozemků v katastrálních územích české části regionu). V problematice land cover jsme se zaměřili na proměny zastoupení plošek lesa, orné půdy, travních porostů, atd., které jsme sledovali prostřednictvím historických a aktuálních leteckých snímků (z širokého okolí Horní Stropnice, s přesahem do Rakouska u obce Moorbad – Harbach).

V české části regionu došlo mezi lety 1938 – 2000 k nárůstu zastoupení lesních pozemků ze 44,76 % na 58,14 %. Po analýzách leteckých snímků jsme zjistili, že současné zastoupení lesa je zde ještě asi o 3 % vyšší, protože evidence druhů pozemků vykazuje určité zpoždění za reálným stavem. Největší relativní přírůstky lesních pozemků, resp. plošek lesa, jsme zaznamenali na severním

a západním úbočí Novohradských hor, v nadmořské výšce okolo 700 m. V tomto pásu se totiž dříve nacházely drobné zemědělské pozemky, které byly nevhodné pro velkoměřítkové socialistické zemědělství a které byly následně přímo, nebo samovolně zalesněny. Největší absolutní přírůstky lesa nastaly ve velkých a dnes vyliďněných katastrálních územích nalézajících se u státní hranice s Rakouskem. Současné zalesnění (lesní pozemky) zde dnes dosahuje 86 %. V katastrálních územích, se zaniklými sídly vzrostlo zastoupení lesních pozemků z 63 % na 77,41 %. Také v rakouské části regionu došlo k nárůstu zastoupení lesa, ale jen v některých oblastech – především u státní hranice, ve vyšší nadmořské výšce (nad 700 m) a v oblastech s velkými lesními komplexy. Užitečné je rovněž sledovat „co se změnilo na co“, co bylo příčinou změn a také jak se proměnila krajinná mozaika (prostorové uspořádání pozemků různých druhů a plošek land cover různých druhů v krajině). Nový les vznikl řízeně či samovolně především na dřívějších polích, loukách a pastvinách – především drobných, zamokřených, svažitéch, vysoko položených, ležících ve výběžcích a uvnitř lesa. Zalesněna jsou dnes i některá dřívější sídla ležící v pásu u státní hranice (Jedlice, Nové Hutě, Luhov, Skelné Hutě) a okraje dalších sídel.

Pozemky luk a pastvin své zastoupení v české části regionu zmenšily z 23,15 % na 18,12 %. Větší úbytky nastaly v nižších nadmořských výškách, protože zde působící velké socialistické zemědělské podniky provozovaly ustájený chov skotu živěný především obilovinami a kukuřičnou siláží. Ve vyšších nadmořských výškách docházelo k prostorovým přesunům luk a pastvin – nové louky a pastviny zde vznikaly na dřívější orné půdě, dřívější louky a pastviny často postupně pokrýval les. Na západě vznikla po odsunu Němců pastvinářská družstva a následně na pastevectví orientované státní statky. Proto jsou zde louky a pastviny zastoupeny více. Ve vyšších polohách jsou v současnosti zachovalé louky a pastviny využívány jen sporadicky, jde již spíše o luční lada, mnohde s náletem dřevin.

Zastoupení pozemků orné půdy se v české části regionu značně snížilo – z 29,42 % na 15,79 %, v nadmořské výšce nad 850 m z 8,94 % na 0,08 % a v katastrálních územích s populačně zaniklými sídly ze 17,15 % na 2,97 %. Například v katastrálním území Pohoří na Šumavě, jehož nezalesněná část leží v nadmořské výšce 900 – 950 m a ve kterém v roce 1930 žilo 937 obyvatel, bylo v roce 1938 asi 263 ha pozemků orné půdy. V roce 2001 zde nežil nikdo a nacházejí se zde jen nevyužívané a zarůstající pastviny, uvnitř kterých se nacházejí kopečky kamení obklopené splaněnými ovocnými stromy a dalšími stromy a keři, které indikují místa dřívějších rozptýlených zemědělských usedlostí. Výměna obyvatelstva, nedosídlení, depopulace a zániky sídel se promítly do extenzifikace a prostorového omezování zdejšího zemědělství a následně do proměn struktury land use a land cover.

4.3. Prognózy dalšího vývoje obyvatelstva, osídlení a krajiny v přeshraničním regionu „Novohradské hory – Freiwald“ s vývojem zdejší krajiny

V předchozích kapitolách jsme poznávali především vývoj obyvatelstva a osídlení regionu „Novohradské hory – Freiwald“ od roku 1869 do současnosti, i dopady tohoto vývoje na krajinu regionu. I když prognózy nebyly primárním cílem našeho výzkumu, pokusíme se vytvořit několik jednoduchých prognóz dalšího vývoje. Vycházíme přitom z dřívějšího vývoje obyvatelstva, osídlení a krajiny, z jejich současného stavu, z možných variant podpor EU, Česka a Rakouska směřovaných do zemědělství, venkova a horských oblastí (dále podpory „ZVH“) a také z některých aspektů dalšího směřování evropské, zejména středoevropské společnosti.

Prognóza 1. – „zachovávající“ – vycházející ze zachování existujících podpor ZVH. V rakouské části regionu nedojde k větším změnám obyvatelstva, osídlení a krajiny, budou zde pokračovat již nastartované drobné změny (viz kapitola 3.1.3.). V české části regionu, dojde zde ke stabilizaci extenzifikovaného zemědělství a zemědělského obyvatelstva, ale také k dalšímu postupu sukcese na výše položených ladech, což dále zlepší ekologickou stabilitu zdejší krajiny.

Prognóza 2. – „nepříznivá“ - nepříznivá pro venkovské obyvatelstvo a osídlení zejména v rakouské části regionu, vycházející ze zásadního omezení podpor ZVH. V rakouské části regionu dojde k silné

depopulaci venkova, zejména venkova horského a vzdáleného od měst. Zde pak dojde k proměně krajiny vlivem extenzifikace zemědělství – orná půda částečně ustoupí ve prospěch luk a pastvin, některé louky a pastviny budou zalesněny, změní se zde krajinný ráz. V české části regionu budou pokračovat současné trendy.

Prognóza 3. – „postmoderně – rozvojová“ – vycházející ze zachování existujících podpor ZVH a zároveň z postmoderních proměn společnosti. Dojde ke změnám v oblasti bydlení (preferenze venkova a přírody), zaměstnání (rozvoj práce doma prostřednictvím moderního telekomunikačního propojení) a volného času (preferenze volnočasových aktivit v přírodě a při údržbě domu a zahrady). Změny osídlení a obyvatelstva – viz. prognóza 1., ale určitý příliv bydlicích a déle rekreačně bydlicích do regionu směřujících sem z měst a průmyslových oblastí, eventuálně i ze zahraničí. V české části regionu dojde ke znovu obydlení některých malých zanikajících a zaniklých sídel. Tím ovšem také dojde k mírnému zhoršení ekologické stability zdejší krajiny a jejího krajinného rázu.

Uvedené prognózy budou také ovlivněny demografickým vývojem, vývojem hospodářství Česka, Rakouska a EU, energetickou situací a politikou, eventuálně i jinými sociálními, ekonomickými a politickými faktory. Region se pravděpodobně stane klimaticky příznivější pro bydlení a zemědělství v souvislosti s oteplováním.

Literatura

- ANDĚL, J. (2000): K vývoji sídelní struktury východního Krušnohoří. Geografie – Sborník ČGS, 105, č. 1, s. 86–89.
- ANDĚL, J., SUCHEVIČ, S. (2002): Zaniklá sídla pohraničních okresů Ústeckého kraje. In: Balej, M., Jefábek, M. (eds.): „Pohraničí, přeshraniční spolupráce a euroregiony“ – sborník z XX. sjezdu ČGS. Univerzita J. E. Purkyně, Ústí nad Labem, s. 48–61.
- BINDER, I. (1965): Die Bevölkerungs und Siedlungsentwicklung der Grenzzone des Mühlviertels. Amt der Oberösterreich Landesregierung, Linz, 103 s.
- DVOŘÁK, J. (1998): Vztahy Čechů a Slováků na území bývalého Českobudějovického a Jihočeského kraje v letech 1948–1967. In: Česko-slovenská historická ročenka 1998. Vydavatelství Masarykovy univerzity v Brně, Brno, s. 117–121.
- FASSMANN, H. (1996): Die Entwicklung des Siedlungssystems in Österreich 1961–1991. Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft, 138, č. 1, s. 17–34.
- HAIŠMAN, T., HEROLDOVÁ, I., MATĚJKOVÁ, V. (1983): Stabilizace, společenská a kulturní integrace obyvatelstva pohraničních obcí v jižních Čechách a na Severní Moravě (Benešov nad Černou, o. Český Krumlov, Branná, o. Šumperk). Český lid, 70, č. 1, s. 11–34.
- HAVLÍČEK, T. (1999): Contribution to the survey of the areas slony borders of the Czech Republic. Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae – Geographica, No. 2/I, s. 205–215.
- HAVLÍČEK, T. (2000): Populační vývoj pohraničí jižních Čech a Horního Rakouska po druhé světové válce. Geografie – Sborník ČGS, 105, č. 1, s. 77–85.
- HÄUFLER, V. (1949): Šumava – problém nedosídlenosti a hospodářské funkce. Sborník ČSZ, 54, č. 2, s. 81–87.
- HÄUFLER, V. (1966): Changes in the geographical distribution of population in Czechoslovakia. Rozpravy ČSAV, řada matematických a přírodních věd, čís. 76(8), 129 s. + přílohy.
- HITZ, H. (1994): Einige Aspekte zur Bevölkerungsentwicklung im politischen Bezirk Gmünd. Das Waldviertel, 43, č. 2, s. 149–161.
- CHROMÝ, P. (2000): Historickogeografické aspekty vymezení pohraničí jako součást geografické analýzy. Geografie – Sborník ČGS, 105, č. 1, s. 63–76.
- JEŘÁBEK, M., DOKOUPIL, J., HAVLÍČEK, T. a kol. (2004): České pohraničí – bariéra nebo prostor zprostředkování? Academia, Praha, 296 s. + přílohy
- KLEIN, K. (1990): Die Bevölkerungsentwicklung in den grösseren Sammelsiedlungen, Österreichs seit dem Hochmittelalter. Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft, 132, č. 1, s. 56–90.
- KLEIN, K. (1992): Volkszählung 1991: Das Waldviertel fällt weiter zurück. Das Waldviertel, 41, č. 1, s. 1–14.
- KOBLASA, P. (2006): Od poloviny 18. století do roku 1918 (historický vývoj území Novohradských hor a její podhůří). In: „Novohradské hory a Novohradské podhůří, příroda – historie – život“. Baset, Praha, s. 385–387.

- KORČÁK, J. (1929): Vylidňování jižních Čech. Studie demografická. Nákladem spolku „Péče o blaho venkova“, Praha, 97 s.
- KRÝDL, M. (1985): Příspěvek ke studiu národnostní, sociální a politické skladby obyvatelstva Kaplicka po druhé světové válce. Jihočeský sborník historický, 16, č. 3, s. 117–127.
- KUBEŠ, J. (2000): Vývoj obyvatelstva venkovských sídel v letech 1910 – 1998. Okresy Písek, Tábor a jihočeská oblast. In: Kubeš, J. (ed.): „Problémy stabilizace venkovského osídlení ČR“. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, katedra geografie, s. 7–34.
- KUBEŠ, J., MIČKOVÁ, K. (2003): Development of horizontal landscape structure in the Pohořsko region (the Czech-Austrian frontier) between 1938 – 2000. *Ekológia/Ecology* (Bratislava), 22, č. 3, s. 269–283.
- KUČERA, T., GUTH, J. (1996): „Opustíš-li mne, nezahynu ...“. Stabilizace přírodního potenciálu čtyřicet let opuštěné krajiny v pohraničí Českého lesa. *Ochrana přírody*, 51, s. 98–103.
- KUČERA, Z. (2007): Zanikání sídel v pohraničí Čech po roce 1945. In: Mičková, K. (ed.): „Historická geografie“ – sborník z 21. sjezdu ČGS v Českých Budějovicích. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, katedra geografie, compact disk.
- MATOUŠEK, V. (1958): K otázce zemědělské nedosídlenosti. *Sborník ČSZ*, 63, č. 4, s. 323–328.
- MIČKOVÁ, K., KUBEŠ, J. (2006): Connections between development of landscape and settlement structures in the Czech-Austrian cross-border region „The Novohradské Mountains“ – research project and first results. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Přírodní vedy, Folia Geographica* 10, roč. 45, s. 346–354.
- MIŠTERA, L. (1961): Význam prvního osídlování pohraničí bývalého Plzeňského kraje. *Sborník ČSSZ*, 66, č. 2, s. 114–130.
- MÖRTL, P. (2006): Reemigrace po roce 1945 (v území Novohradských hor a jejich podhůří). In: Kolektiv autorů: „Novohradské hory a Novohradské podhůří, příroda – historie – život“. Baset, Praha, s. 423–427.
- NIKRMAJER, L. (2006): Od vzniku ČSR do roku 1938. Od Mnichova do roku 1945 (historický vývoj v území Novohradských hor a jejich podhůří). In: Kolektiv autorů: „Novohradské hory a Novohradské podhůří, příroda – historie – život“. Baset, Praha, s. 389–404.
- PARNREITER, CH. (1995): Od kvetoucí země k zapadlému kraji. In: Komlosy, A., Bůžek, V., Svátek, F. (eds.): „Kultury na hranici. Jižní Čechy, Jižní Morava, Waldviertel, Weinviertel“. Promedia, Vídeň, s. 335–346.
- PEŠEK, J. (1986a): Nástup k osídlování jihočeského pohraničí (jaro 1945 – léto 1946). *Jihočeský sborník historický*, 55, č. 1, s. 23–35.
- PEŠEK, J. (1986b): Osídlování jihočeského pohraničí v letech 1947 – 1953. *Jihočeský sborník historický*, 55, č. 3, s. 133–143.
- PEŠEK, J. (1986c): Dosídlování jihočeského pohraničí v letech 1954 – 1959. *Jihočeský sborník historický*, 55, č. 4, s. 169–179.
- PETRÁŠ, J. (2006): Od osvobození do roku 1989. In: Kolektiv autorů: „Novohradské hory a Novohradské podhůří, příroda – historie – život“. Baset, Praha, s. 405–411.
- POHL-DOBERSKÝ, J. (1932): Vylidňování venkova v Čechách v období 1850 – 1930. *Čsl. akademie zemědělská*, Praha, 148 s. + přílohy.
- POŠTOLKA, V. (2004): Disappeared and disappearing settlements – environmental and historical links. Consequences and impacts in the Chomutov region of the north – west Bohemia. *Technische Universität Chemnitz, Sozial- und Wirtschaftsgeographie, Kommunal- und Regionalwissenschaftliche Arbeiten Online* (KrAo), 9, s. 1–18.
- ZEMEK, F., HEŘMAN, M., BUFKOVÁ, I. (2001): Social and natural aspects of getting over a disturbed development of semicultural landscape. *Ekológia/Ecology* (Bratislava), 20, s. 155–172.

Summary

Diverse population development in Czech and Austrian settlements in cross border-region „Novohradské hory Mountains – Freiwald Mountains“ between 1869 and 2001

The article describes and explains both the differences and similarities in population and settlement development in Czech and Austrian parts of cross-border region "Novohradské hory Mountains – Freiwald Mountains" in between 1869 and 2001. This prevalently mountainous and hilly cross-border region is situated in the south most edge of the Southern Bohemia and in the northern parts of Upper and Lower Austria, in the area delimited with towns Kaplice – Trhové Sviny – Nové Hrady – Weitra – Freistadt. Initially, population and settlement development in both part of the region were similar and graduate. After the World War II, the situation in the Czech part changed dramatically due to the transfer of Germans and coming in of new settlers of Czech and Slovak origin. The population was replaced and decreased in number as well, the structure of both population and settlements changed, even the structure of landscape altered. All of that took place as a part of government plan of settlement, agriculture and landscape regulations in former, socialist Czechoslovakia.

We gathered and analysed immense amount of data concerning the number of inhabitants in all sort of settlements in last 13 census covering 465 settlements in the area. The data had to be relocated in order to correspond to geographically related settlements (not administratively organised settlements), displaying many similarities in both Czech and Austrian parts of the region.

We paid special attention to changes of population, population percentage, number of settlements and settlement percentage according to "population-and-size" types of settlement. These population-size types of settlements and their changes are shown in Tab. 1.a. Today, 50 % of population lives in urban areas, in the 20's and the 30's this rate was only 18 % and in 1869 approx. 16 % in the Czech part, in the Austrian analogically 23 %, 16 % and 14 %. In the Czech part, the largest present-day settlements are defunct (24 % of settlement) and settlements – hamlets and very small villages up to 49 inhabitants (48 %), in 1930 there was only 0 % and 11 %. In the Austrian part, only 2 settlements (1 %) became extinct, and settlements – hamlets and very small villages up to 49 inhabitants (40 %), in 1934 this percentage was 0 %, 27 % respectively. The population of rural settlements has considerably decreased, mainly in the Czech part, where, in addition, a quarter of settlements, in terms of population (and even physically), perished. Population changes in the settlements, their increments and decrements between single census from 1869 to 2001 are shown in Tab. 1.b.

In Tab. 2.b. we analyse population changes and patterns in other types of settlements, this time from 1930 (Czech part) or 1934 (Austrian part) to 2001. As the Tab. 2. shows, the most progressive development was experienced by rural settlements provided with a comfortable level of civic services, regardless to the side of the border. In the Czech part, mainly the rural settlements lying near towns underwent considerable population boost – see Tab. 3. The rural settlements connected to road and railway networks developed remarkably well in the Czech part. The rural settlements, formerly inhabited by Germans who were transferred to Bavaria in 1945–1949, have been re-populated only at 36 % of the original number of inhabitants till today as seen in Tab. 5. Only a small number of inhabitants in higher altitudes diminished in the Austrian part where 28 % of rural population lives in altitudes over 800 metres, whereas there are no permanent inhabitants in such altitudes on the Czech side – see Tab. 6. Map. 1. shows the population decrements (black segments), exceptionally even increments, in all settlements in the region between 1930 (1934 resp.) and 2001.

In Tab. 7. we analyse individual sectors of Czech border zone (border zone is defined as a strip of land around whole Czech Republic, spreading from the frontier 15 km inwards) according to the percentage residue in rural settlements and according to the percentage of abolished settlements. We compare years 1930 and 2001, corresponding to the first and second column in the table. Following columns contain factors that contributed to the depopulation of the countryside. Final chapters of the article are dedicated to the relations between population and settlement development and rural landscape structure development ('people go away; the fields are changing to forest'). Furthermore, we study future development of the population and countryside in Czech and Austrian parts of cross-border mountain region "Novohradské hory Mountains – Freiwald Mountains".

**MAPA 1. Sídla v přeshraničním česko-rakouském regionu “Novohradské hory” -
- srovnání počtu obyvatel mezi lety 1930, resp. 1934 a 2001**

